

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

ГУДИМА Назар Петрович

Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання.

спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконав студент групи ПРм-23
Н.П. Гудима

Науковий керівник:
к.ю.н., ст.викл. Вишневський С.Ф

Магістерську роботу допущено
до захисту:

“ ____ ” _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З. Рогатинська**

АНОТАЦІЯ

Гудима Н. П. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання.
– Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня “магістр” за спеціальністю 081 – Право – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

В дипломній роботі з’ясовано сутність та причини виникнення експертних помилок, досліджено онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта, здійснено системний аналіз окремих типових експертних помилок, визначено та охарактеризовано деякі види експертних помилок, запропоновано та обґрунтовано шляхи попередження та способи усунення експертних помилок.

ANNOTATION

Hudyma N. P. Experts errors: essence, genesis, and ways of overcoming . – Manuscript.

Thesis to obtain the master’s educational level on specialty 081 – Jurisprudence – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In the thesis the essence and causes of expert mistakes have been clarified, the ontological roots of mistakes in the activity of a judicial expert have been investigated, systematic analysis of some typical expert mistakes has been made, certain types of expert errors have been identified and characterized, the ways of prevention and methods of elimination of expert errors have been proposed and substantiated.

РЕЗЮМЕ

Дипломна роботи містить 102 сторінки, перелік використаних джерел із 108 найменувань.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз кримінального процесуального законодавства та наукових позицій щодо сутності, генезису, причин виникнення та шляхів подолання експертних помилок, виявлення дискусійних аспектів й обґрунтування власних висновків і пропозицій щодо вирішення проблемних питань.

Об'єктом дослідження є експертні помилки, що виникають в процесі здійснення експертної діяльності.

Предметом дослідження є фактори, які зумовлюють виникнення експертних помилок, та чинники, що впливають на зменшення цих помилок.

Одержані висновки та їх новизна: науково узагальнено та систематизовано погляди науковців щодо сутності експертних помилок, сформульовано авторське визначення експертної помилки, на основі проведених досліджень виділені основні групи помилок, які допускають експерти при проведенні відповідних досліджень та запропоновані шляхи їх подолання.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, експертні помилки, судова експертиза.

RESUME

Thesis contains 102 pages, list of sources with 108 titles.

The aim of the thesis is comprehensive analysis of criminal legislation and scientific positions of essence, genesis, causes of occurrence and ways of overcoming experts errors, identification of controversial issues and justification of the conclusions and proposals to address the problems.

The object of research is experts errors, arising in the course of carrying out expert activity.

The subject of research is factors that cause the occurrence of expert errors, and the factors that influence the reduction of these errors.

The resulting conclusions and innovation: scientifically generalized and systematized views of scientists about the essence of expert mistakes, formulated the author's definition of expert error, on the basis of conducted studies, identified the main groups of mistakes that experts admit to conducting relevant research and suggested ways to overcome them.

Keywords: criminal procedural law, experts errors, judicial expertise.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Сутність та причини виникнення експертних помилок....	7
1.1. Онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта та їх генезис.....	7
1.2. Види експертних помилок та їхня характеристика.....	19
Висновки до розділу 1.....	34
Розділ 2. Системний аналіз окремих видів експертних помилок.....	35
2.1. Аналіз дактилоскопічних помилок.....	35
2.2. Особливості експертних помилок під час проведення судово-балістичних експертиз.....	45
2.3. Аналіз експертних помилок при судово-психіатричній та судово-психологічній експертизах.....	59
Висновки до розділу 2.....	74
Розділ 3. Шляхи запобігання та способи усунення експертних помилок.....	75
3.1. Запобігання експертних помилок.....	75
3.2. Способи усунення експертних помилок.....	80
Висновки до розділу 3.....	87
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах формування правової держави в Україні значно зростає роль судової експертизи в судочинстві при пізнанні механізму вчинення злочину і отриманні науково обґрунтованих доказів. Проте, створенню надійної доказової бази заважають помилки судових експертів при проведенні досліджень. Судові експерти, як і суб'єкти будь-якої іншої галузі людської діяльності, не застраховані від неправильних рішень. Помилки були і залишаються об'єктивною реальністю. Це не виключає необхідності намагання їх подолати, оскільки помилки експерта можуть викликати цілий комплекс негативних наслідків.

По-перше, це зниження якості та ефективності діяльності судового експерта і судово-експертної установи, експертної служби в цілому, формування думки про некомпетентність, необ'єктивність працівників спеціалізованих експертних установ, дискомфортний стан експерта, викликаний виявленою помилкою.

По-друге, це необхідність проведення додаткових слідчих, судових дій по усуненню експертної помилки, подовження строків розслідування та судового вирішення справ.

По-третє, це формування негативної суспільної думки щодо можливості забезпечення захисту прав та інтересів громадян, діяльності правоохоронних органів і судів у цілому.

Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. Позитивно оцінюючи роботу вчених, які зробили значний внесок у розробку даної проблеми, необхідно, проте, зауважити, що не всі її аспекти досліджені у повній мірі і отримали своє вирішення. В літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалася лише з окремих позицій. У загальному вигляді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали в своїх працях криміналісти Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, І. Г. Вермель, А. І. Вінберг, Г. Л.

Грановський, І. М. Каплунов, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, Л. В. Кочнєва, А. Ю. Краснобаєва, Г. Є. Макушкіна, Н. А. Паліашвілі, А. К. Педенчук. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л. М. Бедрін, М. А. Броннікова, Л. А. Вінберг, Н. М. Дяченко, А. Ю. Комісаров, Г. В. Кружкова, А. А. Солохін. Однак проблему і сьогодні глибоко і всебічно не висвітлено. Помилки як негативне явище все ще зустрічаються в експертній практиці, становлячи щорічно 0,5-1% від усіх експертиз. Ефективному їх подоланню може сприяти вирішення наявних у професійній судово-експертній діяльності проблем правового, методологічного і організаційно-управлінського характеру. Це зумовлює необхідність комплексного цільового вивчення проблеми експертних помилок з метою запобігання їх латентного розвитку, який може негативно впливати на діяльність інших суб'єктів судочинства (слідчого, прокурора, судді), викликати надалі помилки в ланцюгу доказів і перешкоджати встановленню істини по справі.

У зв'язку з цим, очевидна необхідність подальшої розробки питань щодо з'ясування сутності, умов виникнення і видів експертних помилок та можливостей їх подолання.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є комплексне вивчення експертних помилок, а саме їх сутності, генезису, причин виникнення та шляхів подолання.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі головні **завдання:**

- з'ясувати сутність та причини виникнення експертних помилок;
- визначити види експертних помилок та охарактеризувати їх;
- дослідити онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта;
- здійснити системний аналіз окремих типових експертних помилок;
- розглянути особливості експертних помилок під час проведення судово-балістичних експертиз;

- проаналізувати помилки, які допускаються під час проведення дактилоскопічних експертиз;
- проаналізувати експертні помилки, які допускаються при судово-психіатричній та судово-психологічній експертизах;
- обґрунтувати шляхи попередження та способи усунення експертних помилок.

Об'єктом дослідження є експертні помилки, що виникають в процесі здійснення експертної діяльності

Предметом дослідження є фактори, які зумовлюють виникнення експертних помилок, та чинники, що впливають на зменшення цих помилок.

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувались різноманітні методи дослідження, а саме методи індукції (на етапі збору, систематизації і обробки інформації для проведення дослідження) та дедукції (у процесі теоретичного осмислення проблеми), групування та порівняння статистичних даних (для виявлення динаміки експертних помилок), монографічний (для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері здійснення експертної діяльності) тощо.

Теоретичну й методологічну основу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері експертної діяльності, в тому числі щодо здійснення експертних помилок; періодична наукова література, статистична інформація, матеріали науково-практичних конференцій, Інтернет-ресурси.

Інформаційною базою даного дослідження є матеріали вітчизняної судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів проведеного дослідження полягає в тому, що:

- 1) науково-узагальнено та систематизовано погляди науковців щодо сутності експертних помилок;
- 2) сформульовано авторське визначення експертної помилки як результат дії суб'єктивних та/або об'єктивних чинників на процес

дослідження предмету експертизи, що проводиться експертом та письмово зафіксований в офіційному документі, що в тій чи іншій мірі спотворює реальну сутність досліджуваних фактів;

3) на основі проведених досліджень виділені основні групи помилок, які допускають експерти при проведенні відповідних досліджень:

– помилки, пов'язані з порушенням установлених вимог до послідовності дій експерта, власне вирішенням завдань експертом та до складання самого висновку експерта;

– помилки, пов'язані з порушенням експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження;

4) запропоновані дієві та ефективні способи усунення експертних помилок шляхом вдосконалення сукупності наступних елементів:

– процесу навчання експертів;

– нормативно-правової бази;

– технічного та методичного забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері експертної діяльності, а також запропоновані шляхи попередження та способи усунення експертних помилок.

Структура і обсяг роботи. Робота викладена на 102 сторінках комп'ютерного тексту і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 108 найменувань.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК

1.1. Онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта та їх генезис

При здійсненні судочинства для встановлення істини у справі завжди було важливим створення надійної доказової бази.

Серед джерел доказів особливе місце належить висновку судового експерта, який дає змогу отримати науково обґрунтовані докази. Такими вони будуть лише у разі правильного вирішення поставлених перед експертом завдань. Гарантією правильності висновку є адекватність пізнання об'єктів експертизи на підставі норм закону. Головне завдання пізнавальної діяльності експерта – одержання достовірних знань, що адекватно відображають об'єкт, який пізнається. Однак на діяльність експерта в процесі пізнання впливає цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які можуть сприяти виникненню помилок, що тягнуть низку негативних наслідків при здійсненні судочинства. В зв'язку з цим постає проблема мінімізації експертних помилок у висновках експертів. Вирішити її можливо шляхом аналізу процесу пізнання і виявлення тих чинників, які є умовою і можуть стати причиною формування помилкового висновку [2, с. 59].

Особливості пізнання, що пов'язані з об'єктом, називаються онтологічними коренями, а особливості пізнання, що пов'язані з методологією і процедурою пізнання – гносеологічними. Проблема існування в якості умов експертних помилок гносеологічних коренів в літературі розглядалася й раніше, зокрема Г. Л. Грановським [32, с. 3], І. М. Каплуновим [44, с. 14], В. П. Колмаковим [50, с. 28].

Причинам і умовам виникнення експертних помилок присвячені праці Р. С. Белкіна, Н. І. Клименко, А. Ю. Краснобаєвої [21; 48; 59].

Вони також дотримуються тієї точки зору, що походження помилок експерта може бути зумовлене двома факторами: об'єктивними умовами, тобто такими, що не залежать від експерта, і суб'єктивними, котрі кореняться у способі мислення і діях експерта.

Крім того, такий поділ носить умовний характер, оскільки суб'єктивні помилки самі мають об'єктивне підґрунтя.

Аналіз криміналістичної літератури дав змогу дійти висновку, що найменш з'ясованими залишаються особливості пізнання, пов'язані з об'єктом експертного дослідження.

Це зумовлює необхідність звернення до аналізу об'єктивних умов експертних помилок, до яких відносяться: неналежний стан та рівень розробки методик і методів дослідження, характер та обсяг відображеної в слідах інформації, тобто онтологічних коренів помилок. Розкрити онтологічні корені помилок можна на основі аналізу відображення об'єктів експертного пізнання, що наданий М. Я. Сегаєм [95, с. 36]. Онтологічні корені мають об'єктивний характер і зумовлені, по-перше, ретроспективністю пізнання, а, по-друге, характером та обсягом відображення інформації в слідах.

Слушною є думка В. М. Абрамової та В. Ю. Швачки, які відзначають наступні особливості пізнання:

– перша особливість пізнання полягає в тому, що предметом дослідження експерта завжди є факт, що мав місце у минулому, оскільки експертиза виникає у зв'язку з подією, яка вже відбулася, стала об'єктом розслідування або судового розгляду. Сутністю кожного злочину є недоступні безпосередньому сприйняттю внутрішні зв'язки між фактами, що утворюють злочин. Знання сутності будь-якого факту, в тому числі й фактів, що утворюють злочин, досягається завдяки вивченню явищ. Сутність

виявляється не сама по собі, а через явища і пізнається шляхом вивчення явищ.

Одним із таких явищ є сліди, що залишаються при вчиненні злочину, і містять певну інформацію про обставини його вчинення.

Тому пізнання обставин минулого злочину здійснюється за матеріальними та ідеальними слідами, які не завжди можуть бути пізнані безпосередньо, не завжди видимі.

Практичне експертне пізнання починається від слідів-відображень, що несуть інформацію про відображувані об'єкти (взаємодіючі тіла і процес їх взаємодії), і завершується встановленням на основі спеціальних знань у відповідності з поставленою метою обставин, шляхом вибору оптимальних методик і засобів рішення експертної задачі. Центральний ланцюг, який встановлює зв'язок між минулою подією, що зумовила виникнення слідів, і оснований на спеціальних знаннях способами її пізнання, є сліди-відображення. Значення слідів для процесу пізнання полягає в тому, що в них акумульована різностороння інформація про об'єкти і процес їх взаємодії, яка утворює вихідні фактичні підстави для експертного пізнання кола обставин, пов'язаних з виникненням слідів. Саме вони є об'єктами пізнання судового експерта при проведенні певних експертиз. Зрозуміло, що виникнення слідів-носіїв інформації, якими є сліди-відображення, зумовлене відображенням джерела інформації. У почеркознавчій експертизі джерело інформації – письмово-рухова навичка людини, яка відображується у вигляді графічних зображень буквених чи цифрових знаків. У трасології джерелами інформації є матеріальні об'єкти, які мають стійку зовнішню форму, а слідами-носіями інформації слугують сліди зовнішнього впливу зазначених об'єктів (форма, розмір, рельєф), у судовій відео-фонографії джерело інформації – світлове і звукове середовище та технічний перетворювач його сигналів, а сліди-відображення – сліди звукового, світлового середовища, а також механічні і магнітні сліди відео- та звукозаписуючої апаратури. Відображення потрібно розуміти не тільки як особливий продукт впливу

однієї матеріальної системи на іншу, коли відтворюються особливості першої системи в особливостях іншої, а й як особливий продукт взаємодії частин однієї і тієї ж системи. Самовідображення лежить в основі експертного пізнання обставин розслідуваної події за матеріалами та речовинами, які відображені в субстратних слідах як носіях інформації.

Такі джерела як сліди-носії інформації можна визначити в усіх галузях експертного знання. Всі вони є слідами злочину, які експерт не міг спостерігати особисто. Адекватність реконструйованої події визначається можливостями експертного пізнання об'єктів, що підлягають дослідженню в процесі проведення експертизи.

2) друга особливість пізнання, яка впливає на можливості неадекватного відображення дійсності, зумовлена формами відображення інформації в слідах. У процесі доказування факту властивості об'єктів можуть бути доступні безпосередньому пізнанню, на їх основі здійснюється реконструкція «матеріального каркаса» розслідуваної події. Однак деякі характеристики об'єктів прямо не відображуються в морфологічних, субстанціональних, функціонально-динамічних зв'язках, можуть бути пізнані опосередковано на підставі методів математичного моделювання і здійснюються у вірогідній формі, тобто характеризуються латентністю. У зв'язку з цим, для пізнання властивостей об'єктів, які відобразились у латентній формі, додатково застосовується перекодування відображеної інформації в доступну для судового пізнання форму.

3) третя особливість пізнання визначається обмеженістю, фрагментарністю, односторонністю, викривленістю інформації, що міститься окремо в слідах та об'єктах.

Отримання доказової інформації, яка виникає в результаті взаємного відображення властивостей будь-яких взаємодіючих об'єктів у процесі підготовки, вчинення та приховування злочину, утруднюється виникненням при взаємодії матеріальних тіл живої та неживої природи зв'язків, що акумулюють різнонаправлену, різноякісну інформацію. Внаслідок цього

зв'язкам притаманні інтегративні властивості, які відсутні в окремо взятих об'єктах та в їх слідах-відображеннях[2, с. 60].

Це набагато ускладнює процес вирішення ідентифікаційної задачі. Складність полягає в тому, що обсяг відображеної інформації різко обмежується. При неповному, фрагментарному або викривленому відображенні в слідах не проявляються морфологічні або функціональні, навикові ознаки, що за своїми властивостями недостатні для відображення особливостей взаємодіючих об'єктів і самого процесу взаємодії, або під дією різних чинників сліди містять лише часткову інформацію, здатну відобразитись на слідосприймаючій поверхні речової обстановки події злочину. Наприклад, короткий текст, виконаний зміненим почерком, або тільки окремі штрихи, в яких не відобразилась достатня сукупність особливостей письмово-рухової навички певної особи; рельєф, недостатньо виражений для відображення на слідосприймаючому об'єкті; звукові сигнали або речові ознаки, які не перевищують поріг слухового або зорового сприйняття дослідника або приладу. Отже, онтологічні корені експертних помилок обумовлені дією об'єктивних факторів, основними з яких є:

- ретроспективний характер процесу пізнання обставин події;
- характер та обсяг відображення інформації в слідах (латентність, обмеженість, викривленість, односторонність).

Їх аналіз дозволяє переконатись у тому, що вони ускладнюють процес пізнання і впливають на збільшення ризику неправильного вирішення експертної задачі, тобто виникнення помилки. Однак, помилка, все ж таки має суб'єктивний характер. Тобто будь-яка інформація функціонуватиме в разі пізнавальної діяльності суб'єкта, змістом якої є дослідження об'єктів.

Таким чином, розглянутий характер відображення інформації в об'єктах дослідження (ретроспективність, латентність, односторонність, обмеженість, викривленість), який є вихідним до процесу пізнання і містить онтологічні корені експертних помилок, обумовлює їх гносеологічні корені, тобто особливості пізнання судового експерта, пов'язані з необхідністю

збільшення обсягу інформації. Здійснений нами аналіз наглядних проваджень повторних експертиз показав, що відсутність відповідних методик, котрі містять об'єктивні критерії виявлення та оцінки ознак, проведення досліджень без застосування необхідних технічних засобів або застосування несправних технічних засобів стали причинами помилок приблизно у 20% випадків, серед них: відсутність об'єктивних відомостей щодо ознак досліджуваних об'єктів та критеріїв їх оцінки (6%), відсутність розроблених або ненадійність існуючих методик експертного дослідження (7,2%), відсутність технічних засобів з достатньою чутливістю або їх несправність (6,8%). Дія цих факторів не дозволяє експерту реалізувати стратегію мінімізації ризику виникнення помилок шляхом сумування додаткової інформації, що міститься в паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках, використання всіх трьох методів вирішення експертних задач (діагностичного, ідентифікаційного, ситуалогічного). В результаті навіть досвідчені експерти можуть припускатися помилок. [2, с. 62].

На думку Г. О. Стрілець, судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз унаслідок об'єктивного, повного і всебічного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ в цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір і підготовка судово-експертних кадрів [96, с. 13].

Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, та О. Р. Россинська, стверджують, що судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими органами і особами з призначення, організації і проведення судових експертиз [60, с. 440].

Інші вчені вважають, що не потрібно обмежувати судово-експертну діяльність – діяльністю, що відбувається лише в межах судово-експертних установ, хоча більшість експертиз проводиться саме в спеціалізованих

експертних закладах. Як вказують В. Т. Маляренко, Ю. П. Алєнін, судовими експертами можна залучати як співробітників судово-експертних установ, так і обізнаних осіб, для яких проведення судової експертизи не обов'язкове [97, с. 479].

Враховуючи певну дискусійність питання, варто погодитись із позицією Т. В. Аверьянової, яка стверджує, що розширене розуміння суб'єкта експертизи потрібно вважати неправильним. Ні суд, ні інші учасники процесу не можуть бути суб'єктами експертного дослідження. Призначення судової експертизи є правовою підставою для її проведення; однак це жодною мірою не впливає на сутність експертного дослідження, на вибір експертної методики, застосування тих чи інших методів, формулювання висновку. Тому суб'єктом будь-якого дослідження (і експертне не виняток) виступає його безпосередній виконавець. У даному випадку – це лише судовий експерт [71, с.46].

За таких умов суб'єктами експертного дослідження експертні організації можна вважати, адже в межах такої організації проводяться експертні дослідження, організація забезпечує належні умови [9, с. 36].

Отже, під суб'єктом судової експертизи потрібно розуміти особу – спеціаліста (чи особу, яка володіє спеціальними пізнаннями) в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, і наділену відповідно до кримінально-процесуального законодавства відповідними правами та обов'язками [9, с. 29].

Судово-експертна діяльність безпосередньо пов'язана із практичною діяльністю судового експерта, проте її не доцільно розглядати з позиції організації праці чи з позиції діяльності інших учасників розслідування, певним чином пов'язаних із її проведенням. Тобто специфіка експертної діяльності полягає у тому, що її досліджують стосовно пізнавальної діяльності судового експерта та його практичної діяльності.

У професійній діяльності судового експерта проявляються, по-перше, властивості, характерні будь-якій діяльності – її суспільний характер,

цілеспрямованість, плановість, систематичність, засоби та прийоми здійснення [65, с. 26–83]; по-друге, властивості, які характеризують роботу судового експерта як особливий різновид, пов'язаний з проведенням судових експертиз.

Особливий характер виконуваних експертом функцій, спеціальна мета проведених експертом досліджень, правове регулювання основ та порядку їх проведення відрізняє експертну діяльність від інших видів людської діяльності. Усе це повинно визначати специфіку в підготовці та підборі експертних кадрів, у порядку призначення на посаду та ін.

Суспільний характер діяльності експерта проявляється насамперед у тому, що вона спрямована на зміцнення правопорядку та законності. Діяльність судового експерта є однією з ланок складної системи заходів з попередження та розслідування кримінальних правопорушень. Суспільний характер діяльності експерта надає можливість використовувати досягнення науки та техніки як для розробки спеціальних прийомів збору, дослідження та оцінки доказів, так і для наукової організації праці та керування діяльністю експерта. Через це судовий експерт повинен уміти випробовувати та оцінювати нові засоби та прийоми роботи з доказами, впроваджувати їх у практику своєї роботи.

Цілеспрямованість експертної діяльності проявляється не в розслідуванні та участі у здійсненні правосуддя, а в тому, що за допомогою спеціальних досліджень об'єкта виявляються нові доказові факти, сприяючи цим встановленню органами розслідування та судом об'єктивних обставин кримінального провадження. Після того як мета діяльності сформульована, продумана, встановлені шляхи та засоби її досягнення, приймається рішення, спрямоване на реалізацію відпрацьованого плану дій.

Планомірність діяльності експерта діяльності має свої особливості та є однією з основних умов проведення експертного дослідження, включи в себе: планування всієї діяльності експерта, тобто перспективне або поточне

планування; планування конкретного експертного дослідження, тобто відповідної системи і послідовності власних дій.

Крім того, експертна діяльність здійснюється систематично, в порядку встановленому законодавством і пов'язана з безпосереднім виникненням різноманітних відносин з широким колом учасників.

Експертна діяльність, як відзначає Лопата О. А., являє собою вид юридичної діяльності та, крім розглянутих загальних рис, характеризується особливостями, які виражаються в такому:

– Кримінальний процесуальний кодекс України [63], а також Закон України «Про судову експертизу» 1994 року [37], підзаконні нормативно-правові акти, встановлюють процесуальні форми та порядок використання в кримінальному провадженні результатів експертної діяльності;

– усі дії, з яких складається діяльність судового експерта, або безпосередньо регулюються законом, або, спираючись на нього, визначаються ним в основних рисах. А саме: відносини експерта з суб'єктом, що залучив експерта, з іншими учасниками кримінального процесу; права та обов'язки експерта; вимоги, що висуваються до висновку експерта. Діяльність експерта обмежена і встановленими термінами. Усе це надає роботі експерта яскраво виражений нормативний характер;

– метою експертної діяльності є виявлення доказових фактів в результаті застосування до об'єкта дослідження спеціальних пізнань. Причому отримані під час проведення експертизи висновки є джерелами доказів, а фактичні дані під час проведення експертизи отримує не безпосередньо слідчий, як це має місце під час проведення слідчих (розшукових) дій, а експерт відповідно до поставлених завдань;

– доказове значення висновку експерта оцінюється не тільки зі сторони його змісту, але і суворого дотримання порядку залучення експерта та проведення експертизи, порушення якого позбавляє висновок експерта доказового значення. Так, судовій практиці відомі численні випадки відхилення висновку експерта як джерела доказів на тій підставі, що експерт

при обґрунтуванні висновків вийшов за межі своїх знань і присвоїв собі функції судових і слідчих органів з оцінки наявних у справі доказів [9, с. 33]. Тому законодавець встановив гарантії одержання об'єктивного, достовірного висновку експерта, які проявляються в можливості відводу експерта, його процесуальному статусі та відповідальності;

– експерт звільнений від функцій збирання доказової інформації у кримінальному провадженні та повинен, провівши експертне дослідження, керуватися виключно обставинами кримінального провадження, що відносяться до предмета судової експертизи та своїми спеціальними знаннями. Однак висновок експерта, які і будь-який інший доказ, може виявитись сумнівним або навіть неправильним через наявність різних причин. Експерту можуть бути надані неправильні вихідні дані або неналежні об'єкти. Може виявитись недостатньо надійною використана ним методика, і, нарешті, експерт може припуститися помилки, що рідко, але зустрічається в експертній практиці. Тому експертний висновок, як і будь-який інший доказ, перед тим як бути використаним, повинен підлягати ретельній, всебічній перевірці та критичній оцінці.

Наступною особливістю експертної діяльності є відносна самостійність експерта у виборі методів дослідження, технічних прийомів та засобів.

Третьою особливістю експертної діяльності є її дослідницький характер. Робота експерта над кожною експертизою, на конкретному місці – це, по суті, самостійне дослідження проблеми, пізнання істини. Подібні в деяких рисах об'єкти експертного дослідження індивідуальні та вимагають кожного разу нових прийомів та методів дослідження, нових знань, вмінь та навиків в оцінці виявлених ознак. Чим більшим запасом прийомів, методів та засобів володіє експерт, тим вище його професійна майстерність.

Експертна діяльність має спільність з науково-дослідницькою діяльністю. Методологію останньої застосовують і для експертного дослідження, бо специфічні форми творчої праці експерта, особливості об'єктів дослідження, індивідуальний підхід до вирішення поставлених

завдань свідчать про те, що в експертній діяльності, поряд з алгоритмічними, значне місце займають евристичні компоненти.

До четвертої особливості експертної діяльності можна віднести її реконструктивний характер. Кожний злочин, як і будь-яке інше явище об'єктивної дійсності, перебуває в причинно-наслідковому зв'язку з іншими явищами. Кримінальне правопорушення викликає за собою виникнення цілого ряду явищ, за якими можна скласти уявлення про саму подію.

Пристаюючи до діяльності експерта, це означає, що предметом пізнання експертного дослідження об'єктів, що надходять на експертизу, є сліди, причинно пов'язані з досліджуваною подією, що відтворюють картину кримінального правопорушення.

П'ятою особливістю досліджуваного виду діяльності є можливість перевірки діяльності судового експерта. Висновок експерта підлягає оцінці з боку слідчого, прокурора, захисника, суду.

Розглядаючи таку особливість експертної діяльності, як її верифікованість (перевірюваність), необхідно розглянути особливості формування критеріїв оцінки експертної роботи з урахування не тільки кількісного, але і якісного показника. Це завдання дуже складне. Його вирішення, на нашу думку, є предметом окремого дослідження та буде сприяти дослідженню особливостей діяльності судового експерта, її структури, а також власне моделі судового експерта.

Шоста особливість експертної діяльності полягає у її профілактичних можливостях, що реалізуються на підставі експертної прогностики. Р. С. Белкіним наведені основні положення криміналістичного прогнозування [19, с. 145–163], частину яких можна застосовувати до сфери прогнозування в експертизі. Так, за аналогією з криміналістичними, експертне прогнозування може бути визначено як вид галузевого прогнозування, результатом якого є складання прогнозу, що є формою наукового передбачення. Напрямо прогнозування в судовій експертизі відрізняється залежно від виду діяльності, в рамках якої воно здійснюється. Насамперед до них відноситься

встановлення перспектив розвитку наукових досліджень та їх результатів, а також засобів та форм експертної діяльності. Технічні засоби, прийоми та організаційні заходи профілактичного характеру розроблюють експерти на підставі особистого досвіду та власних спеціальних пізнань, використовуючи при цьому дані інших наук.

Сьома особливість експертної діяльності полягає в тому, що в ній поєднуються індивідуальні та колективні основи. Експерт, працюючи в окремому колективі, що поєднаний спільністю вирішуваних завдань, має свої конкретні цілі, що досягаються власними його зусиллями.

Індивідуальність експертної роботи характеризується ще і персональною відповідальністю за результати своїх досліджень. Водночас, експертна діяльність, маючи складний характер, разом з індивідуальними діями експерта реалізується спільними діями співробітників експертної установи, що виконують різні функції.

Восьмою особливістю експертної діяльності, що відрізняє її від інших видів людської діяльності, є особлива суспільно-психологічна атмосфера, що викликана інтересом до результатів діяльності. Кожне кримінальне правопорушення привертає до себе увагу з боку суспільства, а тому діяльність судового експерта в сучасних умовах отримує все більший резонанс: широке висвітлення на сторінках преси, по радіо та телебаченню, мережі Інтернет.

І нарешті, до характерної особливості експертної діяльності можна віднести негативний емоційний вплив об'єктів, які експерт знаходив як на місці пригоди, коли потрібно мати справу з трупом або з останками, що розклалися, і експерт досліджує далеко не естетичні речові докази. Враховуючи таку особливість експертної діяльності, очевидно, що експерт повинен вміти подолати свої негативні емоції, вміти працювати в незвичних умовах, концентрувати свої фізичні та розумові зусилля на роботі, абстрагуючись при цьому від впливу негативно діючих факторів (наявність перешкод, погані погодні умови, вид трупу та інше) [71]

1.2. Види експертних помилок та їхня характеристика

Формування правової держави і демократизації судочинства неможливе без такого виду доказів, як судова експертиза. Як показує практика, висновки експертизи містять важливі фактичні дані, які необхідні для успішного розслідування різного роду злочинів, а також для правильного розгляду цивільних, кримінальних, господарських справ і, в решті-решт, укріплення гарантій дотримання прав і законних інтересів громадян у відповідності до положень Конституції України. На жаль сьогодні, не зважаючи на здійснення активної і цілеспрямованої діяльності співробітниками судово-експертних установ щодо пошуку нових, ефективних форм і методів забезпечення якості експертних висновків, створення надійної доказової бази, експертній діяльності заважають помилки при проведенні досліджень.

Не зважаючи на те, що висновки експертиз піддаються оцінці слідчого та суду, помилки в них виявляються не завжди, що не виключає в подальшому виникнення слідчих та судових помилок.

Розробка проблеми помилок в діяльності судових експертів при проведенні досліджень була розпочата порівняно недавно. Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. Позитивно оцінюючи роботу вчених, які внесли значні здобутки у розробку даної проблеми, необхідно, разом з тим зауважити, що не всі її аспекти досліджені повно і отримали своє вирішення. У літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. У загальному виді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах А. І. Вінберг, І. М. Каплунов, Р. С. Белкін, А. К. Педенчук, Г. Л. Грановський, Г. Є. Макушкина, І. Г. Вермель, Л. В. Кочнева, Н. І. Клименко, Н. А. Паліашвілі, А. Ю. Краснобаєва. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л. А. Вінберг, Л. М. Бедрин, А. А. Солохин, М. А. Бронникова, Г. В. Кружкова, А. Ю. Комісаров, Н. М. Дяченко. Однак

проблема і сьогодні не отримала глибокого і всебічного розгляду. Помилки у експертній практиці залишаються нерідким явищем. У зв'язку з цим метою цієї статті є дослідження сутності, видів та умов виникнення помилок, що зустрічаються в судово-експертній діяльності.

Небезпечність помилок, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових органів. Помилка експерта викликає комплекс негативних ефектів, що багатопланово характеризують її «ціну». «Ціна» помилки судового експерта залежить від ступеню її проникнення в діяльність інших суб'єктів і розглядається з різних позицій. Насамперед, представляється, що «ціна» помилки це те, чим приходиться розплачуватися суб'єкту, який її допустив, іншим суб'єктам, зв'язаним з його діяльністю, суспільству в цілому. Вона може бути як матеріального, так і морального характеру.

Чим глибше експертна помилка проникає в судочинство, тим дорожче вона коштує нашому суспільству, тому що в цьому випадку процес встановлення істини все більше деформується, викликаючи нові помилки слідчих, суддів і прокурорів.

Можна говорити про «ціну» експертної помилки з погляду наслідків, викликаних помилками експерта, а саме:

- зниження якості й ефективності діяльності експерта і підрозділу (установи) в цілому, формування думки про некомпетентність, необ'єктивність працівників експертних підрозділів дискомфортний стан експерта, викликаний виявленою помилкою.

- необхідність проведення додаткових слідчих дій з усунення експертної помилки, збільшення строків розслідування.

- формування негативної суспільної думки про можливості забезпечення захисту прав і інтересів громадян, діяльності правоохоронних органів у цілому.

Помилки, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових

органів і завдати суттєвої шкоди правосуддю, законним інтересам громадян і установ, збільшити терміни розслідування і судового розгляду справ. З погляду на те, що загальне поняття помилки, яке визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертиз, виникла потреба у виявленні специфічних ознак експертної помилки.

По-перше, помилка судового експерта є результат не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, експертна помилка реалізується у експертній діяльності. По-третє, – її суб'єктом є судовий експерт. По-четверте, вона виражається у формі неправильних висновків експертизи. Наявність ознак помилки судового експерта дозволяє відрізнити помилковий висновок експерта від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя.

На підставі аналізу різних точок зору, що зустрілись у літературі, зазначених ознак з урахування періодів розвитку, помилкою судового експерта можна вважати його ненавмисні неправильні дії або бездіяльність в процесі експертного дослідження, котрі реалізуються у висновках через неправильне отримання і переробку інформації на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, що обумовлені психічними, соціальними, біологічними якостями експерта.

Разом з тим, визначення поняття помилки судового експерта при проведенні експертиз не знімає питання щодо критерію визнання висновку помилковим і про можливість її виявлення в процесі встановлення істини, особливо, якщо по справі було призначено декілька повторних експертиз і отримані різні, суперечливі висновки. Користуючись філософським положенням, що критерієм істини є практика, можна запропонувати три шляхи вирішення питання, чи є висновок експерта помилковим: процесуальний, методичний і оціночний.

Процесуальний шлях передбачає можливість призначення декількох експертиз з одних і тих самих питань як засобу перевірки попередньо виконаних експертиз.

Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість направлення спірних висновків експертиз на відповідні секції Науково-методичної ради. Досвідчені члени ради приймають остаточне рішення по питаннях, що були поставлені перед експертами.

Оціночний шлях здійснюється слідчим чи судом під час оцінки висновку експерта по справі. Одним з найбільш суттєвих критеріїв оцінки правильності висновку експерта є його відповідність іншим безперечно встановленим матеріалам справи. Враховуючи, що остаточно про винність особи від імені Держави проголошує суд, то й остаточною критерієм істинності висновку експерта сьогодні є судова практика.

Але і її не можна абсолютизувати. Критерій істини ніколи не може по самій суті підтвердити або спростувати повністю будь-яке людське уявлення. Оцінка висновку здійснюється за внутрішнім переконанням судді. Тому не можна говорити про абсолютність критерію істинності судової практики, що само по собі не виключає і судових помилок.

Оцінка експертизи для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, часто є складним процесом, а помилковий висновок або навмисно неправильний негативно впливає на процес встановлення істини. З цієї причини можуть припускатися судові помилки. Тому можна вважати за доцільне комплексний підхід до проблеми критеріїв правильності висновку експерта – розробку системи критеріїв його оцінки.

Імовірність виникнення помилки залежить від цілого ряду особливостей пізнавального процесу судового експерта, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вперше на їх існування звернув увагу Г. Л. Грановський [32]. На нашу думку, насамперед, особливості пізнання судового експерта пов'язані з об'єктивними чинниками, що характеризують особливості відображення інформації щодо події (ретроспективність,

викривленість, обмеженість, фрагментарність). Ми цілком приєднуємось до думки М. Я. Сегая, який вважає, що для формування достовірного висновку експерт змушений мінімізувати ризик виникнення помилок шляхом правильно обраної стратегії пізнання відображеної інформації шляхом сумування додаткової інформації, котра міститься у паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках, використання всіх трьох методів вирішення експертних задач (діагностичного, ідентифікаційного, ситуалогічного) експертиз [95, с. 46]. Відповідні рекомендації повинні міститись у методиках дослідження. Однак сьогодні не всі об'єкти, які потрапляють до поля зору експерта, достатньо пізнані. Іноді методики для їх дослідження взагалі відсутні, або не містять об'єктивних відомостей щодо ознак об'єктів та критерії їх оцінки. У таких складних ситуаціях навіть досвідчені експерти можуть припускати помилки.

Розширення обсягу інформації при дослідженні зазначених слідів завдяки використанню технічних засобів не завжди досягається через їх відсутність або недостатню чутливість. В результаті неповнота відомостей про властивості ознак призводить до неправильних висновків.

Однак, чи виникне помилка, буде залежати від експерта, тобто від його суб'єктивних якостей, які обумовлюють індивідуальність пізнання. Особливості пізнання на всіх рівнях (відчуття, сприйняття, уявлення, мислення) обумовлені впливом суб'єктивних умов, котрі за певних обставин можуть стати причинами виникнення помилок. Суб'єктивні умови укорінені в характері відчуття, сприйняття, мислення і фізичних дій експерта. Вони можуть бути віднесені до трьох груп: відсутність досвіду, незадовільний рівень знань (характеризують недостатню професійну компетенцію експерта), обмеженість часу, завантаженість (викликають порушення методичних та процесуальних вимог, призводять до поверхового неповного дослідження), наявність дефектів, недостатня чутливість природних органів експерта, психічні якості, невідповідні особисті якості експерта (обумовлюються індивідуальними психофізіологічними властивостями).

Проте, поділ умов виникнення помилок на об'єктивні і суб'єктивні досить відносний. Дуже часто умови взаємообумовлені і діють у комплексі. Наприклад, неправильна оцінка ознак може виникати як через недостатню чутливість приладів, так і дефекти органів відчуття або сприйняття.

Таким чином, можна побачити, що особливості експертного пізнання, які викликають помилки, пов'язані з наявністю недоліків, котрі не завжди призводять до неправильного висновку, однак потенційно сприяють помилці й створюють умови для її виникнення. Це підтверджується результатами аналізу взаємного рецензування експертиз експертними підрозділами МВС України, які показали, що від 60 до 80% висновків експертів містять недоліки, однак це не означає, що всі вони є помилковими [7, с. 10]. Н. І. Клименко вважає, що умови стають причинами тільки тоді, коли вони викликають наслідки – помилку [47, с. 132].

Вплив на процес пізнання різноманітних факторів обумовлює неоднорідність помилок, що потребує їх класифікації. Підставою для класифікації є найбільш суттєві науково обґрунтовані й об'єктивні ознаки. Певне уявлення щодо видів помилок судових експертів було сформовано на підставі матеріалів повторних експертиз, оглядів про результати діяльності експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України, звітів про результати роботи експертів, матеріалів анкетування співробітників експертних підрозділів, літературних джерел.

Вивчення та аналіз цих матеріалів дозволив, в цілому, погоджуючись з Р. С. Белкіним та А. Ю. Краснобаєвою, запропонувати класифікацію помилок судового експерта при проведенні експертиз [20, с. 187-188; 21, с. 59-66; 59, с. 13]. У її основі лежить характеристика сторін процесу експертного дослідження. Підставою класифікації є ділення експертних помилок за змістовною сутністю. На думку Абрамової В. М. та Свободи Є. Ю., експертні помилки поділяються на нормативно-правові (процесуальні), методологічні, організаційно-управлінські.

Першу групу складають нормативно-правові (процесуальні) помилки. Вони виникають тоді, коли експерт при проведенні експертизи не дотримується норм закону, що регламентують проведення експертизи. Аналіз судової, слідчої, експертної практики показав, що процесуальні помилки відбуваються внаслідок:

1. Вирішення питань правового характеру:

а) щодо винуватості і відповідальності осіб, які причетні до вчинення злочину;

б) щодо юридичної оцінки фактів і їх кваліфікації.

2. Вирішення питань, які не були поставлені перед експертом (експертна ініціатива) не на підставі спеціальних знань;

3. Вирішення питань без використання права запиту додаткових матеріалів при недостатній кількості порівняльних матеріалів і відсутності відомостей щодо обставин справи.

4. Формулювання висновку щодо оцінки правильності первинної експертизи.

5. Використання правової термінології («підроблений бланк», «підлог», «шахрайство» тощо).

Експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні сутності, властивостей, ознак об'єктів експертного дослідження. Такі помилки віднесені до другої групи і називаються методологічними. Відображення в свідомості експерта об'єкта дослідження, котре не відповідає об'єктивним властивостям, що характеризують цей об'єкт. Їх можна підрозділити на психологічні, логічні і фактичні (предметні). Методологічні (психологічні, логічні і предметні) помилки складають значну частину всіх помилок.

Психологічні помилки – помилки відчуття, сприйняття, уявлення, пам'яті і мислення. Вони проаналізовані на прикладі експертиз, при проведенні яких судовими експертами неправильно інтерпретувалась інформація, яка відобразилась у слідах (негативний слід пальця руки порівнювався з позитивним), хибно сприймалися ознаки, перебільшувалась

їх значимість (варіаційність ознак сприймалася як розбіжності), виключення притаманних об'єкту ознак (експерт не помітив дрібних особливостей рухів при виконанні підписів).

Психологічні помилки в свою чергу можна поділити наступним чином:

1. Помилкове розчленування, подрібнення цілісного об'єкта, явища, події, дії на незалежні та непов'язані між собою частини (не визначення факту виконання рукописного тексту або текстів в різних документах однією особою).

2. Помилкове об'єднання різних, непов'язаних самостійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле, котрим ці факти в дійсності не були.

3. Помилкове перебільшення або зменшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності, а також помилкова трансформація, тобто викривлення форми, морфологічних ознак структури в результаті хибного сприйняття об'єкту.

4. Помилкове додання та наділення або виключення, пропущення ознак об'єктів. Помилкове ототожнення та встановлення схожості різних об'єктів та осіб, і навпаки – помилкове розрізнення одного й того ж чи однорідних об'єктів (помилки розпізнання) [3].

Логічні помилки, як зазначають вчені, це помилки, пов'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Логічні помилки у висновках судових експертів виявлені у зв'язку із недотриманням ними законів формальної логіки, коли висновок експерта не впливає з результатів дослідження, суперечить дослідницькій частині, базується на недостатній сукупності ознак (у синтезуючій частині експерт вказує, що куля вистріляна зі зброї, яка має правий нахил полів нарізів, а у висновку – зі зброї, яка має лівий нахил полів нарізів).

Фактичні (предметні) помилки виникають у результаті перекрученого уявлення про відносини між предметами об'єктивного світу.

Фактичні помилки можуть виникати через використання неіснуючої термінології, використання застарілих, неналежних методів і методик.

Характеристика фактичних помилок надана на прикладі висновків судових експертів, котрі визнані помилковими у зв'язку із використанням неналежних методик або методів, технічних засобів, які не дозволили отримати повну інформацію про об'єкти (неправильний вибір розчинників, використання мікроскопів з недостатнім збільшенням, використання методів, які при певних умовах дають значний відсоток помилок, використання неточних довідкових даних для розрахунків, застосування неправильної термінології).

Аналіз висновків повторних експертиз дозволив виявити помилки третьої групи, що обумовлені неправильними діями експерта або його бездіяльністю, які виникають через порушення, невиконання належного і віднесені нами до організаційно-управлінських. У цій групі можна виділити помилки, які полягають у неправильній послідовності дій, виборі засобів або використанні несправних приладів, порушенні правил експлуатації складних технічних пристроїв, неправильному застосуванні методики, неправильних розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів, описах.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські. Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо) [3, с. 75].

Матеріали слідчо-прокурорської і судової практики свідчать, що саме грубі помилки, допущені під час досудового слідства, призводять до недостатності доказового матеріалу і нерозкриття злочину. Найбільше помилок у слідчій та експертній діяльності допускається на досудових стадіях. Зокрема – на стадіях порушення кримінальної справи і досудового

слідства [72, с. 15]. Заслужують на увагу й помилки, що допускаються при призначенні та проведенні експертиз.

В етимологічному розумінні помилка – це «неправильність у діях і думках» [51, с. 152].

Помилитися – значить припуститися помилки, обманутися. В юридичній літературі та юрисдикційній практиці широко використовуються терміни «слідча помилка», «експертна помилка» на позначення будь-яких погрішностей в роботі слідчих або експертних підрозділів. За характером і наслідками вони належать до «загальних процесуальних помилок». Під процесуальною помилкою слід розуміти ненавмисне порушення процесуального закону, що виражається в невиконанні або неналежному виконанні його вимог слідчим, органом дізнання, експертом [49, с. 215].

Негативний вплив процесуальних помилок на справу правосуддя відзначав ще Ганс Гросс у своїй відомій праці «Настанова для судових слідчих як система криміналістики» (1892 рік), наводячи як приклад дві кримінальні справи про вбивства, у яких помилки слідчого вкрай ускладнили розкриття особливо тяжких злочинів [33, с. 39].

Усуненню помилок приділяється велика увага, в тому числі і в контексті притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих працівників за допущені помилки і недбалість у конкретних кримінальних провадженнях. Науковці також неодноразово висвітлювали окремі аспекти проблематики експертних помилок. Про це свідчать праці В. М. Абрамової, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, А. І. Вінберга, Г. Л. Грановського, І. М. Каплунова, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, Л. В. Кочнева, А.Ю. Краснобаєва, Г. Є. Макушкіна, В.Т. Маляренка, А. Б. Марченка, Н. А. Паліашвілі, А. К. Педенчука та інших учених, в роботах яких тією або іншою мірою досліджувалися дані питання.

Негативний вплив погрішностей та помилок на хід розслідування злочинів зумовлює необхідність конкретизації можливостей та шляхів їх попередження й виправлення [73, с. 12].

Слушною є позиція Г. Щербакової, яка вважає, що найпоширенішими помилками при призначенні експертиз є наступні:

– непризначення всіх необхідних у справі експертиз (як правило, це відбувається в результаті помилок, допущених при проведенні огляду місця події), втрата важливих речових доказів. За даними дослідження, проведеного Н. С. Карповим, не призначення необхідних експертиз становить до 50,0% загальної кількості основних недоліків у використанні експертних можливостей [46, с. 67].

Слід пам'ятати, що саме на початковому етапі розслідування успішне розкриття злочинів зазвичай залежить від правильного та своєчасного рішення про призначення необхідного комплексу експертиз.

– затягування строків призначення та проведення експертиз, результати яких необхідно було отримати на початку розслідування. Несвоєчасне призначення необхідних експертиз є дуже суттєвою помилкою. Адже питання про час призначення дактилоскопічної або іншої експертизи має не тільки процесуальне, а й тактичне значення, тому що вибір відповідного моменту пов'язаний з підготовкою необхідних для дослідження матеріалів та збереженням об'єктів, а також з характером питань, які належить з'ясувати, методами подальшого дослідження та іншими специфічними ситуаціями розслідування певного виду злочинів. При своєчасному проведенні експертиз у сукупності з іншими слідчими діями вже на початковому етапі розслідування можливо отримати, перевірити та закріпити в матеріалах кримінальної справи необхідну доказову інформацію.

– неправильне формулювання питань перед експертом або упушення суттєвих питань. За даними дослідження Н. С. Карпова, неповнота постановки питань становить близько 50,7% загальної кількості основних недоліків у використанні експертних можливостей [46, с. 67].

– формулювання питань, які не належать до компетенції експерта. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень експерт має повідомити в письмовій формі особу

або орган, яка (який) призначила (призначив) експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта (п. 2.1.3). Згідно з п. 4.13 згаданої інструкції експерт за наявності в постанові про призначення експертизи питань, що не стосуються предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, вказує причини, з яких ці питання не вирішувались [42].

– надання недостатньої кількості зразків для дослідження. Правила вилучення, відібрання, упаковки й оформлення матеріалів, у тому числі різних зразків для почеркознавчої, трасологічної, балістичної, дактилоскопічної та інших видів судової експертизи, які проводяться у науково-дослідних інститутах та лабораторіях судової експертизи Міністерства юстиції України і Міністерства внутрішніх справ України, а також бюро судово-медичної експертизи, викладені у відомчих інструкціях і методичних посібниках.

– невідображення у постанові про призначення експертизи обставин справи, за яких були виявлені та вилучені криміналістичні об'єкти.

– направлення на експертизу неякісних об'єктів дослідження. Також іноді для дослідження об'єктів експертизи, зокрема медичної документації, слідчі обмежуються довідками або виписками, не вилучаючи повністю медичну документацію, як цього вимагає закон [73, с. 12].

– ігнорування клопотань учасників кримінального процесу про проведення експертизи (експертиз).

– неправильна оцінка висновків експерта (експертів). Слідчому й суду необхідно враховувати, що висновок експерта є одним із видів доказів і має бути критично оцінений, як і будь-який інший доказ, оскільки відповідно до закону ніякі докази для суду, прокурора, слідчого й особи, яка проводить дізнання, не мають заздальгідь встановленої сили [63]. Вивчення слідчої практики дає підстави стверджувати, що в момент складання обвинувальних висновків слідчі не завжди аналізують доказові факти, встановлені експертами й відображені у висновках.

Часто дослідницька частина експертного висновку взагалі не оцінюється, а до уваги беруться лише висновки експерта. Такий, м'яко кажучи, некритичний підхід до експертного висновку створює небезпеку перекладання на експерта повноважень слідчого і суду при оцінці дій конкретних осіб [7, с. 11].

Іноді висновок експерта тільки підшивається до інших матеріалів кримінальної справи, і якщо зазначається, що він наявний у справі, то в описовій частині є лише посилання на нього. Складаючи обвинувальні висновки, деякі слідчі при характеристиці складу злочину зазначають, що у справі проводилася та або інша експертиза, і тільки в довідці по справі або в списках осіб, які підлягають виклику на судові засідання, називаються прізвище й домашня адреса експерта, що проводив експертизу. Натомість слідчі повинні в обвинувальному висновку при описі складу злочину в кожному випадку оцінити висновок експерта як з погляду його наукової обґрунтованості, доведеності виявлених фактів щодо кожного поставленого на вирішення експертизи питання, так і з позиції дотримання процесуальних норм при призначенні й проведенні судової експертизи. При цьому слід звертати увагу на неприпустимість суперечності описової частини дослідження експертизи її висновкам [106, с. 59].

Типові помилки при проведенні експертиз дослідники поділяють на такі основні види: операційні, процесуальні, гносеологічні. Розглянемо детальніше вказані види помилок.

Недотримання експертами вимог чинного законодавства та відповідних інструктивно-методичних документів щодо складання й обґрунтування експертного висновку. В актах відсутня мотивувальна частина; на фактах, які суперечать іншим матеріалам справи, не акцентується увага; не наводиться обґрунтування висновків (процесуальна помилка) [82, с. 36].

Неправильно вказані у тексті висновку реквізити досліджуваного документа, дата надходження матеріалів, дата винесення ухвали, номер

справи, найменування документа, що є підставою проведення експертизи (операційна помилка).

Неточне формулювання питання або вияв ініціативи експерта без згоди слідчого, що призводить до необґрунтованого виходу за межі поставленого завдання або компетенції виконавця експертизи (процесуальна помилка).

Непроведення перевірки достовірності зразків, їх кількості; відсутня оцінка якості цих зразків з погляду їх зіставленості з досліджуваним об'єктом за загальними, окремими ознаками, транскрипцією, умовами виконання тощо; нез'ясування причин відсутності вільних зразків – для почеркознавчої експертизи (операційні або гносеологічні помилки).

Недостатня точність у дослідженні й описі ознак: розміру, розгону, нахилу, зв'язності; не досліджуються ознаки просторової орієнтації рухів – для почеркознавчої експертизи (операційна помилка).

Недотримання умов застосування методик, проведення неточних вимірювань, допущення помилок у підрахунках (операційна помилка).

Спрощення, суттєве скорочення опису дослідження. Вказуються відповіді не на всі поставлені питання (експерт пропускає дослідження одного з об'єктів, особливо в багатооб'єктних експертизах) [21, с. 63–66].

Наявність великої кількості помилок при призначенні та проведенні експертиз свідчить про необхідність постійної наукової розробки даної проблематики та впровадження науково-практичних рекомендацій, спрямованих на усунення вказаних недоліків на практиці. Ознайомлення слідчих та експертів з типовими помилками дасть їм можливість уникнути особистих прорахунків при здійсненні професійної діяльності.

Перед винесенням постанови про призначення експертизи необхідно чітко спланувати перелік питань, відповіді на які мають доказове значення у кримінальній справі.

Для цього інколи перед складанням постанови необхідно порадитися з фахівцями і обов'язково – з експертом щодо можливих меж і коректності постановки питань. Це дає змогу уникнути нерезультативності проведеної

експертизи та гарантує від отримання відповідей на кшталт: «питання виходить за межі компетенції експерта», «питання не є конкретним», «питання не стосується предмета експертизи» тощо.

З метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз і підвищення якості їх проведення та уникнення помилок в цій діяльності слід керуватися відповідними нормами КПК України [63], Законом України від 25 лютого 1994 року «Про судову експертизу», зокрема статтями 7, 8 цього Закону [88]; наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [78].

Окремо хотілося б виділити процесуальні можливості усунення помилок, допущених при проведенні експертиз, передбачені статтею 69 КПК України, в якій зазначено, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб [73].

Відповідно до Наказу Генеральної Прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 № 4гн з метою забезпечення ефективного нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, в тому числі у формі процесуального керівництва ним, підтримання державного обвинувачення, оскарження судових рішень і здійснення інших передбачених законом повноважень з цих питань.

Відповідні перевірки проводити не рідше одного разу на місяць. За необхідності витребувати дані з органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, державних органів контролю, лікувальних закладів, експертних установ тощо [77].

Підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що нагляд та контроль є одним із найефективніших засобів виявлення та усунення помилок, що допускаються у процесі досудового розслідування, зокрема при призначенні та проведенні експертиз.

Висновки до розділу 1

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що помилка судового експерта характеризується певними ознаками, які відображають специфічність його діяльності. На виникнення експертних помилок впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, знання яких дозволяє поділити помилки на види і в подальшому визначити шляхи їх подолання

Проведене дослідження онтологічних коренів експертних помилок дозволяє дійти висновку, що вони обумовлені дією об'єктивних факторів, основними з яких є ретроспективний характер процесу пізнання обставин події і характер та обсяг відображення інформації в слідах (латентність, обмеженість, викривленість, односторонність).

Проаналізувавши експертну практику, можна зробити висновок про те, що частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські. Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо).

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК

2.1. Аналіз дактилоскопічних помилок

Життєві реалії свідчать про те, що помилки мають місце як у природі, так і в будь-якій сфері людської діяльності, не є винятком і кримінальне судочинство. Вказана проблематика не нова для наукової спільноти та працівників правоохоронних органів, однак це не применшує її актуальності в умовах сьогодення.

Проблема експертних помилок є, на наш погляд, недостатньо розробленою щодо деяких видів судово-експертних досліджень.

Правильне вирішення завдань залежить від можливостей і підготовленості експертів (рівня інтелекту, знань, навиків і умінь, інших особливостей особистості експерта). У той же час причина помилкового висновку експерта не завжди є наслідком неправильних дій самого експерта. Його дослідження може бути проведене бездоганно і зроблені висновки можуть цілком відповідати отриманим результатам, але, якщо вихідні для експертизи дані були помилковими або досліджувані об'єкти фальсифікованими, висновок експерта в аспекті встановлення істини в справі буде помилковим.

Як справедливо зауважує А. В. Іщенко, серед проблем розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи чільне місце посідають питання вивчення експертних помилок [43].

Доказове значення висновку експерта залежить від його правильності та правдивості, відсутності внутрішніх протиріч, точності й достовірності всіх дій, оцінок і висновків експерта в ході та за результатами виконаного

дослідження. Висновок експерта повинен бути бездоганним, що вимагає своєчасного розпізнавання й запобігання експертним помилкам, та, зрештою, викорінювання причин, що їх породжують.

Окремим теоретичним та практичним аспектам проблеми експертних помилок були присвячені наукові праці таких вітчизняних та іноземних фахівців з криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи та експертології, як: В. М. Абрамова, Р. С. Белкін, І. Г. Вермель, А. І. Вінберг, Г. Л. Грановський, А. В. Іщенко, І. М. Каплунов, Н. І. Клименко, С. І. Кобзар, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, Т. Ю. Копильченко, С. А. Коуль, Л. В. Кочнєва, А. Ю. Краснобаєва, Г. Є. Макушкіна, С. Л. Мельник, Н. А. Паліашвілі, А. К. Педенчук, М. Я. Сегай, Ш. Н. Хазієв та ін.

Беззаперечно, спільні зусилля вчених різної наукової та професійної орієнтації призвели до поглиблення загальнотеоретичних уявлень з проблематики експертних помилок, розширили сферу впровадження результатів досліджень у практичну діяльність оперативно-розшукових, слідчих та експертних органів. Не зменшуючи ролі й значущості праць вищезазначених науковців, необхідно визнати, що на сьогодні практично відсутні комплексні дослідження помилок у сфері дактилоскопії.

Лексема «помилка» перманентно трактується як неправильність у вчинках, міркуваннях [66, с. 596]; неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось; дія, яка призводить до некоректного результату [25, с. 855]. У тлумачному словнику В. Даля про помилку йдеться як про навмисне чи ні діяння, неумисне спотворення будь-чого [34, с. 543].

Звичайно, наведеними тлумаченнями можна обмежитись тільки на побутовому рівні, оскільки вони формують лише загальне уявлення про природу поняття «помилки» та не претендують на абсолютність.

Н. І. Клименко акцентує на тому, що помилки особи – це висновки ненавмисного характеру, що не відповідають оцінюваним явищам об'єктивної дійсності, й рішення та дії, що випливають з цих висновків [47, с. 129].

На думку І. Л. Петрухіна, помилка – це твердження, що не відповідає дійсності, або намір, дія, що не веде до досягнення поставленої мети, чи перекручування в пізнанні або відхилення від мети, допущені ненавмисно, тобто є результатом сумлінної омани [83, с. 94].

А. Б. Марченко, розглядаючи семантичне та професійне тлумачення терміна «помилка», робить ряд висновків, що сприяють з'ясуванню його сутності:

- 1) помилка може бути результатом якої-небудь діяльності;
- 2) вона може бути неправильною (некоректною) дією, висловлюванням, думкою;
- 3) вона має незловмисний характер і є результатом сумлінної омани;
- 4) помилка порушує норми законодавства або правила, рекомендації зі здійснення якої-небудь діяльності [73, с. 12].

З огляду на те, що загальне поняття помилки визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертиз, В. М. Абрамова вирізняє специфічні ознаки експертної помилки. По-перше, помилка судового експерта є результатом не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій. По-друге, її суб'єктом є судовий експерт. По-третє, експертна помилка реалізується в експертній діяльності. По-четверте, вона виражається у формі неправильних висновків експертизи [7, с. 13].

Значний практичний інтерес представляє проблема помилок у сфері дактилоскопії. Адже спеціалісти в ході огляду місця події значно частіше, в порівнянні з іншими слідами, виявляють сліди дактилоскопічного походження, які є досить інформативними в криміналістичному плані, що й зумовлює необхідність їх вивчення. Дактилоскопічні сліди можуть використовуватися не лише при виконанні традиційних трасологічних експертиз, а й для проведення різнопланового криміналістичного дослідження, вирішення широкого кола ідентифікаційних, діагностичних та

ситуаційних питань, що дозволяє отримати важливу доказову та орієнтуючу інформацію.

Будь-які допущені експертом помилки ставлять під сумнів або нівелюють доказове значення висновку дактилоскопічної експертизи, роблять неможливим його використання в процесі доказування, чим перешкоджають встановленню об'єктивної істини, затягують розслідування й судовий розгляд кримінальних справ, спричинюють появу помилок у слідчій та судовій практиці.

Об'єктивно виникає необхідність призначення комплексу додаткових, повторних дактилоскопічних експертиз, виклику на допит експерта, ініціювання комплексу інших слідчих, оперативно-розшукових, судових дій, спрямованих на усунення експертних помилок.

Вказані обставини знижують авторитет правоохоронних органів та експертних підрозділів, зокрема, заподіюють істотну шкоду правосуддю, законним інтересам громадян та організацій, свідчать про некомпетентність і необ'єктивність судових експертів, відсутність у них почуття відповідальності перед виконанням своїх функціональних обов'язків.

Оскільки відповідно до одного з чотирьох основних законів формальної логіки – закону несуперечності – обидві протилежні думки не можуть бути одночасно істинними, то як мінімум одна з них є помилковою. Це означає, що в частині досліджуваних висновків містяться експертні помилки [8, с. 342].

Детальний аналіз специфічних ознак дактилоскопічних помилок здійснив Х. М. Федорів. На його думку:

I. Суб'єктами таких помилок є:

1. Компетентний фахівець, що володіє комплексом спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, а також теорії, методики й практики дослідження слідів рук, має кваліфікацію судового експерта з правом проведення дактилоскопічної експертизи, який на підставі

відповідної постанови виконує дослідження та дає висновки з поставлених питань у порядку, передбаченому процесуальним законом [99, с. 215].

Організаційно-правові основи судово-експертної діяльності визначені Законом України «Про судову експертизу» [88]. Згідно зі ст. 1 цього Закону судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [88].

2. Спеціаліст, який володіє деякою процесуальною правосуб'єктністю, виконує на базі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги й сприяння слідчому (суду) під його керівництвом і контролем [99, с. 216]. Тому думка авторів, які розглядають спеціаліста з погляду його допоміжного значення в діяльності суб'єкта розслідування, є цілком доречною [91, с. 76].

Використовуючи науково-технічні засоби, спеціаліст виявляє, фіксує та вилучає слідові інформацію, у тому числі дактилоскопічного походження, здійснює їх попереднє дослідження; звертає увагу слідства й суду на обставини, що мають значення для справи, робить заяви щодо виявлених фактичних даних; дає пояснення із спеціальних питань, що виникають у ході проведення процесуальних дій; бере участь у збиранні матеріалів та відібранні зразків, необхідних для проведення подальших досліджень; допомагає оформляти процесуальні документи; знайомиться з протоколом процесуальної дії, в якій брав участь, та підписує цей документ.

Правовий статус спеціаліста врегульований ст. 71 КПК України [63]. Зважаючи на те, що найчастіше в якості спеціалістів до проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів долучаються співробітники експертної служби МВС України, порядок та умови їх діяльності врегульовано ще й відомчою нормативною базою, насамперед, «Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» [86]; «Інструкцією про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України» [41], «Інструкцією про порядок формування, ведення та

викоритання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України» [40] та ін.

3. Суб'єкт облікової діяльності по кримінальних провадженнях [99].

Так, понад сторіччя дактилоскопічний облік застосовується правоохоронними органами як ефективний засіб реєстрації злочинців і правопорушників та дієвий інструмент розкриття злочинів [98, с.140].

На сучасному етапі дактилоскопічний облік призначений для: розшуку людей, зниклих безвісти; установлення осіб невідомих трупів; підтвердження особи людини, яка раніше дактилоскопіювалася; установлення осіб, які залишили відбитки рук на місці події; установлення фактів залишення однією особою слідів рук при вчиненні різних злочинів.

Поява та вдосконалення комп'ютерної техніки і спеціалізованих комп'ютерних програм – автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем (АДІС), дозволили оцифрувати зображення дактилокарт і слідів, зберігати їх в електронних базах даних і в електронному режимі здійснювати пошук типу «дактилокарта-слід», «дактилокарта-дактилокарта», «слід-дактилокарта» та «слід-слід». Результатом пошуку є списки ймовірних кандидатів, які перевіряються оператором-дактилоскопістом. Таким чином, після впровадження в експертну практику АДІС за короткий час стало можливим перевірити кожний слід та кожну дактилокарту за дактилоскопічним обліком в авторизованому режимі, однак кінцеве прийняття рішення – за оператором.

II. Помилка судового експерта є своєрідною аберациєю (від лат. aberratio – відвід, відхилення від істини), ненавмисним хибним результатом дослідження [99].

Предметом нашого наукового інтересу є помилки у сфері експертної діяльності, що є результатом добросовісної похибки у діях, судженнях чи умовиводах. Поза увагою залишимо діяння, які підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст. 384 КК України [98, с. 142], тобто дачу експертом

неправдивого висновку, в якому свідомо невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекручені певні факти та обставини [61], навмисно здійснена неправильна їх оцінка [62, с. 885].

Н. І. Клименко справедливо акцентує на тому, що помилка – це результат добросовісного прорахунку експерта; при цьому вона допускає, що помилка може бути і наслідком свідомого порушення експертом вимог методики дослідження [48, с. 38]. Питання про те, в якому випадку порушення методики можна вважати добросовісною помилкою, представляє безперечний практичний інтерес.

Слід зупинитися на ще одному важливому нюансі. Помилковість висновку дактилоскопічної експертизи не завжди спричинена допущеними експертом помилками. Дослідження може бути виконано бездоганно, висновки повністю відповідають отриманим результатам, але якщо вихідні для експертизи дані були помилковими або досліджувані об'єкти не стосувалися справи, були сфальсифікованими і т. п., – висновок експерта в аспекті встановлення істини у справі виявиться помилковим [19, с. 83].

Так, нерідко трапляються випадки, коли при винесенні постанови про призначення судово-дактилоскопічної експертизи слідчі припускаються помилок. Наприклад: нечітко, неясно чи невірно формулюють запитання, які ставляться на вирішення; надають неналежним чином оформлені дактилокарти, неякісні та непридатні зразки для порівняльного дослідження; не повідомляють експерту дані про чинники й механізм слідоутворення; не зазначають, які науково-технічні засоби використовувалися в процесі виявлення, фіксації, копіювання та вилучення дактилоскопічних слідів; не створюють умови для ознайомлення експерта із матеріалами кримінальної справи; надсилають не всі необхідні для виконання дослідження матеріали та ін.

III. Характерною особливістю дактилоскопічних помилок є те, що вони реалізуються у судово-експертній діяльності й практиці спеціалістів-

криміналістів та спричиняються некомпетентністю зазначених суб'єктів, недостатністю досвіду, самовпевненістю, наявністю професійної деформації та ін.

Судово-експертна діяльність є важливим науковим джерелом накопичення інформації, що віддзеркалює загальні тенденції переходу на якісно новий рівень боротьби зі злочинністю [99].

В. Ю. Шепітько додає, що така діяльність передбачає використання спеціальних знань – отриманих внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науково-практичному рівню [104, с. 24].

Я. М. Яковлев відзначає, що судово-експертній діяльності поряд з вимогою достовірності методів й засобів, що застосовуються, та правдивості викладених висновків притаманні такі ознаки, як об'єктивність досліджень та зроблених на їх основі висновків; незалежність висновків експерта від будь-яких зовнішніх чинників та впливів; суворе дотримання вимоги про нерозголошення відомостей досудового слідства, пов'язаних із виконанням експертного дослідження; прояв коректності та стриманості у відносинах із суб'єктами, які ініціювали призначення експертиз, іншими експертами, учасниками кримінального процесу, якщо їх погляди з окремих питань розходяться. Крім того, експерт, на думку автора, повинен володіти такими якостями, як чесність, добросовісність, принциповість [107, с. 95-96].

До переліченого слід додати необхідність наявності у експерта та спеціаліста таких психофізичних якостей, як спостережливість, підвищене почуття відповідальності, евристичний характер мислення, а також знання та володіння певними прийомами та методами: логічний аналіз, синтез, узагальнення, експертна інтуїція, внутрішнє переконання.

IV. До ознак дактилоскопічних помилок також віднесемо форми їх вираження.

По-перше, дактилоскопічні помилки виражаються у формі неправильних висновків експертиз.

Процесуальне законодавство та юридична література під терміном «висновок експерта» розуміють документ, в якому експерт фіксує хід свого дослідження та його підсумки, а також і власне результат дослідження, тобто відповідь експерта на поставлені йому питання [23, с. 12].

Оскільки у висновку експерта варто розрізняти зміст і форму, то вони є однаковою мірою важливими компонентами при визначенні його доказової сили. Так, якщо висновок експерта суд визнає недостовірним, не побудованим на науковому дослідженні, або не буде дотримана процесуальна форма, незважаючи на обґрунтований і об'єктивний висновок, це не дасть можливості визнати його доказом при провадженні у справі.

По-друге, помилки призводять до хибних результатів попереднього дослідження слідів дактилоскопічного походження.

У ході огляду місця події спеціалісти здійснюють попереднє дослідження виявлених слідів рук, при цьому вирішують питання про доцільність вилучення слідів, які, на їхнє переконання, непридатні для ідентифікації та диференціації особи; про належність виявлених слідів потерпілій особі (особам); про механізм слідоутворення; про особливості рук людини, що залишила сліди (наявність пошкоджень, відсутність пальців); з'ясовують внаслідок яких дій було утворено сліди (торкання, захват, натиск); визначають які пальці якої руки брали участь у слідоутворенні та ін.

Вирішення окреслених питань ідентифікаційного, діагностичного та ситуаційного характеру відіграє важливу роль у процесі розслідування справи: надає слідству орієнтуючу інформацію; допомагає виявити зв'язки певних об'єктів з подією злочину і цим встановити коло обставин, що мають значення для справи; сприяє уявній реконструкції, моделюванню окремих елементів події злочину; дає можливість з'ясувати зміст дій, вчинених кожним злочинцем на місці події: їх спрямованість, послідовність; слугує засобом викриття помилкових свідчень, подолання протидії розслідуванню тощо. Негативні наслідки від допущення помилок у цих випадках очевидні.

По-третє, дактилоскопічні помилки можуть виражатися у формі недостовірних результатів перевірки слідів рук чи дактилокарт за дактилоскопічним обліком в авторизованому режимі. Зважаючи на суб'єктивний аспект у формуванні внутрішнього переконання оператора-дактилоскопіста, ці перевірки не застраховані від виникнення помилок.

Для того щоб попередити дактилоскопічні помилки, необхідно з'ясувати причини їх виникнення – як об'єктивні, що не залежать від експерта, так і суб'єктивні. Серед об'єктивних зазначимо: відсутні або недостатньо науково розроблені методики досліджень; відсутність даних, що дозволяють дати правильну оцінку виявленим збіжним чи неспівпадаючим ознакам; надходження на дослідження неякісного порівняльного матеріалу; використання несправного устаткування, застарілих реактивів; прогалини у професійній підготовці працівників експертно-криміналістичних підрозділів.

До суб'єктивних причин можна віднести: професійну некомпетентність, неуважність, недбалість та безвідповідальність експерта, його професійну деформацію; дефекти психофізіологічного сприйняття, характерологічні риси, неоднозначний психологічний стан особи експерта; прогалини в організації й плануванні дослідження, поверховість його проведення, нехтування методичними рекомендаціями, правилами поводження із науково-технічними засобами; вплив матеріалів справи, авторитет керівника, слідчого, інших учасників процесу [99].

2.2. Особливості експертних помилок під час проведення судово-балістичних експертиз

Аналіз експертної практики дозволяє виявити і класифікувати помилки, яких припускаються під час проведення судово-балістичних досліджень. А. В. Кофанов наголошує на тому, що за своєю етимологією вони не однорідні і поділяє їх на три класи: а) операційні; б) гносеологічні; в) процесуальні.

Операційні – пов'язані з порушенням встановлених вимог до послідовності дій експерта і укладання висновку. Вони характерні майже для всіх етапів дослідження, у більшості зустрічаються в практиці починаючих експертів. Сутність даного роду помилки експерта на практиці може виявлятися: у помилковому зазначенні в тексті висновку дат надходження матеріалів, винесення постанови, номера провадження і т.п.; у відсутності результатів дослідження одного з питань.

Гносеологічні помилки – пов'язані власне з вирішенням завдань експертом, поява яких залежить від багатьох причин: рівня професійної підготовки, його досвіду, особливо при дослідженні складних (що рідко зустрічаються в практиці) завдань, від наукової розробленості окремих положень судово-балістичних методик або взагалі їх наявності, нарешті, від інтелектуальних можливостей. У свою чергу гносеологічні помилки можна класифікувати на логічні і фактичні (предметні).

Логічні – це помилки, пов'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також із некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Фактичні, або предметні, помилки — викривлене уявлення про відношення між предметами об'єктивного світу. У практичній діяльності експерта гносеологічні помилки виявляються: у неправильній оцінці комплексу ознак, істотності збігів і характеру відмінностей; у неправильній оцінці інформативності ознак, що збігаються [53, с. 276].

Помилки процесуального характеру полягають у порушенні експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження. До

зазначених помилок відносяться: вихід експерта за межі своєї компетенції, зокрема, його втручання в сферу правового характеру; дача висновку з питань, вирішення яких не вимагає спеціальних знань; необґрунтовані, недостатньо мотивовані висновки або обґрунтування висновків проведено не за результатами дослідження, а матеріалами кримінального провадження; невідповідність об'єму проведеного дослідження і відповідей експерта на поставлені йому питання; недотримання встановлених законом правил укладання висновку експерта, зокрема, відсутність у висновку необхідних реквізитів; внесення профілактичних пропозицій, що ґрунтуються на спеціальних знаннях експерта.

Причини помилок експерта можуть бути двоякого роду: об'єктивні, що не залежать від суб'єкта експертного дослідження (експерта), і суб'єктивні, що ґрунтуються на особливостях мислення або діях експерта. Вичерпного переліку об'єктивних і суб'єктивних помилок у літературі не дано.

До типових причин об'єктивних помилок відносяться такі: несправність апаратури (її відсутність); непридатність і невідповідність матеріалів вимогам дослідження; застарілість, невідповідність методик вимогам криміналістичного дослідження об'єктів або їх відсутність.

Суб'єктивні причини помилок: професійна некомпетентність експерта (незнання сучасних експертних методик, невміння користуватися технічними засобами дослідження та ін.); професійні недоліки експерта (недбалість, неуважність та ін.); вплив матеріалів справи, у тому числі висновків попереднього експертного дослідження більш авторитетним, досвідченим виконавцем [53, с. 277].

Експертні помилки можуть бути виявлені: при перевірці самим експертом в процесі і результаті дослідження на будь-якій його стадії й особливо на стадіях оцінки результатів дослідження та формулювання висновків; при перевірці результатів досліджень керівником експертної установи або підрозділу; в ході проведення додаткової, повторної та комісійної експертиз; при оцінці висновків слідчим і судом; і в деяких інших

випадках. На сучасному етапі розвитку судової експертології значна увага вивчення зазначеної проблематики приділяється В. М. Абрамовою, Є. Ю. Свободою [3, с. 75].

При проведенні судово-балістичних досліджень виникають недоліки, які за своєю суттю не впливають на висновки експерта, але зменшують їх обґрунтованість і можуть стати підставою для призначення додаткових, повторних та комісійних експертиз. У судово-балістичних експертизах частіше зустрічаються такі недоліки: неповнота і неточність опису досліджуваних об'єктів, зразків та інших матеріалів; неповнота дослідження; неправильна оцінка ознак досліджуваних об'єктів і зразків; неправильне або недостатнє обґрунтування висновків.

Найбільш типові недоліки виникають при опису вогнепальної зброї – використання некоректних термінів, відсутність відомостей про важливі ознаки досліджуваного об'єкта. При опису вогнепальної зброї і бойових припасів заводського виготовлення необхідно застосовувати термінологію, передбачену державними стандартами України.

Під час проведення судово-балістичної експертизи вогнепальної зброї необхідно досліджувати стан внутрішніх поверхонь каналу ствола і набійника. Наявність у каналі ствола нарізів дозволяє віднести такий предмет (у випадку його придатності до стрільби) до нарізної вогнепальної зброї.

При надходженні зброї на дослідження у непридатному до стрільби стані, нашарування порохової кіптяви і металізації від дії куль, гільз у каналі ствола і набійника (що виявляються під час проведення хімічних досліджень), будуть свідчити про придатність її для стрільби у минулому.

Іноді експерти некоректно трактують поняття «вогнепальна зброя», вважаючи, що вогнепальною зброєю можуть бути визнані тільки пристрої, придатні для проведення пострілів у наданому на дослідження стані. При цьому не досліджуються уражаючі властивості снаряда, стріляного зі зброї (початкова швидкість, пробивна здатність та ін.), що призводить до

неповноти, а іноді до помилки у висновках експерта при віднесенні пристрою до вогнепальної зброї.

У деяких випадках вогнепальною зброєю визнаються газові, будівельно-монтажні, сигнальні пістолети, а також пневматичні пістолети і гвинтівки та набої до них [89].

На думку Кофанова А. В., вогнепальною зброєю є пристрої, у яких викидання снаряду з каналу ствола відбувається під дією сили тиску газів, що утворюються при згоранні металюної вибухової речовини (пороху) або інших запалювальних сумішей, і призначені для ураження або знищення супротивника.

Вирішуючи питання, чи можливий постріл із зброї без натискання на спусковий гачок, експерти часто не заміряють спускові зусилля, а при дослідженні куркових мисливських рушниць не перевіряють, чи правильно налагоджені курки. Експерименти з визначення можливості пострілу без натискання на спусковий гачок проводяться в неповному обсязі (без урахування обставин, що мали місце в момент події) [53, с. 278].

У випадку виявлення неправильної взаємодії частин і механізмів зброї не встановлюється технічна причина несправностей. Іноді експерти змішують поняття технічної справності зброї і придатності її для проведення пострілів з можливістю проведення окремих пострілів. Зброя може бути: технічно несправною, але придатною для проведення пострілів (проведення одиничних пострілів з неможливістю стрільби «чергами» у автоматичній зброї); може бути непридатна до одиничних пострілів (наприклад «ПМ» при зношенні шептала, одне натискання на спусковий гачок, а постріли дуплетом), можливість проведення пострілів у револьверів «подвійної» дії без можливості зводу за допомогою спускового гачка, а тільки зводом курка.

При дослідженні саморобної і переробленої зброї деякі експерти вирішують питання про справність такої зброї, хоча фактично вони визначають лише придатність її до проведення пострілів. Справність (технічна справність) може визначатися тільки відносно зброї фабричного

виготовлення, на яку є відповідна нормативно-технічна документація. Суттєвим недоліком є відсутність у висновках експертів оцінки результатів дослідження матеріальної частини зброї й експериментів, без яких остаточний безпомилковий висновок про справність зброї і придатність її для проведення пострілів неможливий.

Порушенням процесу експертного дослідження є повне розбирання зброї до проведення експериментів з визначення придатності її для проведення пострілів. Варто мати на увазі, що в процесі розбирання зброї можна змінити положення деталей і в такий спосіб усунути або навпаки створити окремі несправності.

При дослідженні саморобної і переробленої вогнепальної зброї, помилково не досліджуються і не аналізуються балістичні характеристики зброї: початкова швидкість кулі, її пробивна здатність, уражаючі властивості.

В окремих експертизах при визначенні можливості проведення пострілу без натискання на спусковий гачок роблять висновок про можливість проведення «випадкового» пострілу. При цьому упускається, що постріл без натискання на спусковий гачок завжди обумовлений конкретними технічними причинами. Категорія випадку відноситься до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що встановлюється судом, а не експертом [53, с. 279].

При вирішенні ідентифікаційних завдань у процесі судово-балістичних досліджень (ототожнення зброї за слідами на кулях і гільзах) часто у висновках не вказуються ознаки, що індивідуалізують досліджувані об'єкти (кулі, гільзи, зброю), а саме наявність: маркувальних позначень; відповідного покриття для захисту від корозії (кольоровий лак на краю дульця і на капсулі гільзи, забарвлення вершини кулі і т.п.); слідів обробки абразивними матеріалами і металообробними інструментами; деформації, фрагментації й пошкодження; сторонніх включень і нашарування речовин.

Іноді не повно описуються або взагалі не описуються важливі ознаки. Зокрема, при дослідженні будови каналу ствола вогнепальної зброї не завжди

описується: кількість, ширина полів нарізів, ступінь їх зношеності (округлення граней); наявність мастила, нагару та інших нашарувань.

Доволі часто нашарування з каналу ствола не вилучаються для подальшого хімічного дослідження.

При ідентифікації зброї за слідами на стріляних гільзах не завжди описується стан деталей зброї, що контактують при пострілі з гільзою набою, наявність на них мастила, сторонніх нашарувань і часток. У низці судово-балістичних експертиз при вирішенні ідентифікаційних завдань прослідковуються методичні спрощення.

Під час ототожнення зброї важливо, щоб ознаки, що збігаються, утворювали індивідуально-характерний, неповторний комплекс, властивий даній зброї. У процесі роздільного дослідження слідів на кулях і гільзах не описуються загальні ознаки слідів: взаємне розташування і ступінь виразності слідів від деталей зброї на гільзі; форми ліній початку і закінчення слідів на кулі; особливості загального вигляду первинних слідів та ін.

Основна увага експертів звертається на окремі ознаки. Не завжди описуються у висновках умови проведення експериментальної стрільби, хоча ці умови (добір набоїв, розташування набоїв у набійнику, тип кулеуловлювача й ін.) у значній мірі визначають якість порівняльних зразків: одержання експериментальних слідів, найбільш подібних зі слідами на досліджуваній кулі [22, с. 86].

Дослідження слідів на експериментальних кулях і гільзах доцільно проводити поетапно, після двох-трьох пострілів, з'ясовуючи, чи стабільно відображаються в експериментальних слідах ознаки деталей зброї.

Якщо сліди на кулях або на гільзах відображаються нестабільно, необхідно з'ясувати причину цього явища і продовжити проведення пострілів до одержання стійких результатів. Після вивчення слідів на експериментальних кулях або гільзах експерт повинен зробити синтезуючі висновки щодо наявності достатнього індивідуального комплексу ознак, придатних для ототожнення вогнепальної зброї.

Відсутність у висновку оцінки виявлених в експериментальних слідах ознак із погляду їх стійкості та індивідуальності для ототожнення конкретного екземпляра зброї є істотним і, водночас, дуже поширеним недоліком висновків ідентифікаційних судово-балістичних експертиз.

На стадії порівняльного дослідження іноді не вказується, які ознаки (загальні і окремі) порівнюваних слідів збігаються, а робиться лише посилання на ілюстрації, виконані за допомогою мікроскопів, які демонструють метод порівняння, суміщення, накладання, – в залежності від можливостей технічних засобів. Ілюстрації, не замінюють опис виявлених збігів і оцінку істотності цих збігів.

Часто експерти віддають перевагу виявленню збігу окремих ознак, ігноруючи першочерговість порівняння загальних. Це теж може призвести до експертної помилки, але абсолютно точно призведе до втрати «дорогоцінного» часу, відведеного на проведення дослідження.

Підставою для категоричного позитивного висновку експерта при ототожненні вогнепальної зброї за слідами на кулях і гільзах можуть бути тільки збіги комплексу загальних і окремих ознак, що стійко відображаються в експериментальних слідах. Всі розбіжності повинні бути оцінені з погляду їх походження і знайти своє відображення у висновку експерта. Якщо в процесі порівняльного дослідження виявлені як збіги, так і розбіжності деяких загальних і окремих ознак, і в результаті додаткових експериментів не вдається виявити причину розходжень, але ознаки, що збігаються, не утворюють характерного достатнього комплексу, експерт повинен зробити висновок про неможливість ототожнення зброї, про непридатність слідів на досліджуваному об'єкті для ототожнення або про неможливість надати висновок у категоричній формі [53].

Наприклад, до зазначених висновків приходять у тих випадках, коли зброя після вчинення кримінального правопорушення зберігалась у несприятливих умовах, піддалась корозії або іншим впливам, що обумовили значну зміну мікрорельєфу робочих поверхонь слідоутворюючих деталей.

Необхідно спробувати видалити іржу та інші нашарування з робочих поверхонь деталей зброї, що впливають на процес слідоутворення, провести експериментальну стрільбу і порівняльне дослідження слідів.

Якщо в слідах на досліджуваній і експериментальних кулях або гільзах будуть виявлені збіги комплексу загальних ознак і розходження окремих ознак, останні можуть бути пояснені експертом як такі, що викликані умовами зберігання зброї або іншими чинниками.

Встановлені збіги загальних ознак можуть бути підставою для висновку про те, що куля або гільза стріляна зі зброї такого самого калібру, системи, моделі, з такою самою будовою ствола (взаємним розташуванням і розмірними характеристиками інших деталей зброї) як і зброя, що ототожнюється (висновок про групову приналежність).

У висновку також зазначається, що індивідуальне ототожнення неможливе (або сліди на досліджуваній кулі чи гільзі не придатні для ототожнення конкретного екземпляра зброї) з роз'ясненням причин, що обумовили неможливість ототожнення зброї.

Найбільш складною при проведенні ідентифікаційних судово-балістичних експертиз є оцінка відмінних ознак, що є підставою для категоричних негативних висновків. Безсумнівними аргументами для неототожнення за окремими ознаками є розходження загальних (кількість та напрямок нарізів тощо).

Доволі часто експертами не враховується специфіка ототожнення револьверів за слідами на кулях. Для ідентифікації револьверів за стріляними кулями необхідно одержати експериментальні кулі, що стріляні з тієї самої камори барабана, що і досліджувана куля (оскільки у револьверах функції набійника і магазину об'єднані у одній складовій зброї – барабані). Під час ототожнення револьверів за слідами на стріляних кулях необхідно дотримуватись таких правил: якщо відомо, з якої камори барабана був зроблений постріл на місці події (наприклад, залишилася стріляна гільза), з цієї камори необхідно зробити до трьох-чотирьох експериментальних

пострілів; сліди на експериментальних кулях порівнюються між собою і зі слідами на досліджуваній кулі; якщо при цьому встановлюються збіги індивідуально-характерного комплексу стійких ознак, експерт робить категоричний позитивний висновок; якщо ж у слідах на експериментальних кулях виявляються ознаки, що збігаються з загальними ознаками у слідах на досліджуваній кулі, але відсутні збіги окремих ознак (або збіги часткові), експериментальну стрільбу необхідно продовжити з інших камор [53].

З тієї камори барабана, з якої стріляна експериментальна куля, що має сліди, найбільш подібні до слідів на досліджуваній кулі, роблять ще два-три постріли й знов проводять порівняльне дослідження.

У висновках ідентифікаційних судово-балістичних (як й інших) експертиз можуть використовуватися категоричні формулювання (позитивні або негативні), ймовірні (позитивні або негативні) і висновок про неможливість вирішення питання про тотожність (з роз'ясненням причин такого формулювання).

При проведенні судово-балістичних експертиз вогнепальних пошкоджень (під час встановлення дистанції, напрямку, послідовності проведення пострілів, положення зброї і перепони в момент пострілу й ін.) частіше зустрічаються спрощений або неправильний опис об'єктів із вогнепальними пошкодженнями і самих пошкоджень.

В описі не вказуються ознаки, характерні для вогнепальних пошкоджень, як для основних та і для додаткових ознак пострілу. Не вказуються локалізація й орієнтація пошкоджень на досліджуваному об'єкті: відстань від відповідних базисно-орієнтуючих точок (сторін предмету й ін.); точні розміри пошкодження; характер і розміри пошкоджень на різних частинах предмета; особливості каналів пошкоджень, їх характер (сліпі, наскрізні); наявність, локалізація і розміри нашарувань сторонніх речовин тощо.

Під час вивчення ознак вогнепальних пошкоджень необхідно застосовувати різні методи виявлення та дослідження слідів пострілу.

При візуальному і мікроскопічному дослідженні визначається характер пошкодження, наявність дефекту матеріалу перепони (або відсутність фрагменту «мінус тканини»), особливо країв і каналу пошкодження, наявність і локалізація сторонніх нашарувань і часток.

Дослідження об'єктів із пошкодженнями в ультрафіолетовій ділянці спектру дозволяє виявити навколо вхідного отвору сліди мастила й їх локалізацію.

Вивчення об'єкту в інфрачервоній ділянці спектру (за допомогою фотозйомки або електронно-оптичного перетворювача) дозволяє виявити і зафіксувати локалізацію кіптяви пострілу навколо вхідного отвору.

Результати попередніх досліджень вхідних і вихідних пошкоджень (отворів), обов'язково фіксують за допомогою фотозйомки, що дозволяє у подальшому ілюструвати їх ознаки.

Хімічні методи дослідження (насамперед, контактено-дифузійний метод виявлення металів у кіптяві пострілу) дозволяють визначити відстань, а у деяких випадках і напрямок пострілу.

Фізичні методи (спектральний і т.п.) дослідження дозволяють провести порівняння складу відповідних компонентів заряду і снаряду з елементами набоїв (бойових припасів), вилученими в підозрюваного, а також вирішити інші питання.

Під час проведення судово-балістичних експертиз, пов'язаних із встановленням дистанції пострілу за особливостями вогнепальних пошкоджень на перепонах, деякі експерти обмежуються зіставленням пошкоджень із характеристиками вогнепальних пошкоджень, зазначеними в спеціальній (криміналістичній, судово-медичній) літературі. Цього, на наш погляд, недостатньо, обов'язковим вважаємо проведення експертного експерименту.

Обґрунтування висновків про дистанцію та напрямок пострілу суто на підставі довідникових або інших літературних джерел є істотним недоліком і може стати причиною експертної помилки.

По-перше, зазначені в літературних джерелах відомості про вогнепальні пошкодження, отримані при стрільбі з різних дистанцій, усереднені, узагальнені, та отримані при так званих «ідеальних умовах» (зброя має незначний ступінь зношення каналу ствола або взагалі нова, використання високоякісних бойових припасів заводського спорядження, вологість повітря – середня, швидкість вітру – 0 м/с. і т.п.).

По-друге, відомості в різних літературних джерелах суттєво відрізняються, що може бути наслідком використання для експериментальної стрільби різної за якістю та станом зброї (за ступенем зношення й інших показників), а також різних фірм-виробників набоїв.

По-третє, якщо експерту невідомо, які боєприпаси були використані при пострілі на місці події, порівнювати утворені в таких умовах вогнепальні пошкодження з отриманими при стрільбі набоями відомих виробників не можна [53].

Виходячи з вищезазначеного, при визначенні дистанції пострілу за пошкодженнями обов'язковим етапом експертизи є експериментальна стрільба зі зброї, спеціально підібраними набоями та аналогічними перепонами, що були на місці події.

Зі зброї проводять (із зазначеної відстані) три-п'ять експериментальних постріли. Після дослідження пошкоджень на мішенях, в залежності від відповідності або невідповідності ознак пошкоджень на досліджуваних і експериментальних мішенях, або припиняють експериментальну стрільбу, або роблять серію пострілів із інших дистанцій (по три-чотири постріли з кожної дистанції). Результати порівняння всіх отриманих мішеней дозволяють визначати дистанцію, з якої був проведений постріл, який утворив досліджуване пошкодження [22, с. 88].

Потрібно мати на увазі, що дистанція пострілу визначається, як правило, з точністю від десятків сантиметрів (відстань у межах дії додаткових чинників пострілу) до декількох метрів (відстань за межами дії

додаткових чинників пострілу), а також під час стрільби шротом. Більш точно визначається дистанція стрільби під час пострілу в притул [53].

Кількість кримінальних проваджень, при розслідуванні яких виникає необхідність залучення експертів або фахівців у галузі судової балістики, на сьогодні є досить великою. У всіх випадках в обов'язковому порядку призначаються різні види судово-балістичних експертиз. Однак не завжди висновки експерта за результатами проведення таких експертиз відповідають вимогам, які до них пред'являються. На жаль, на практиці зустрічаються випадки, коли експерти при проведенні відповідних досліджень та при оформленні їх результатів допускають різні за своєю природою помилки, що іноді призводять до необхідності проведення повторних експертиз.

У загальному виді експертну помилку можна визначити як невідповідну об'єктивну дійсність судження експерта або його дії, що не приводять до цілі експертного дослідження, якщо і перекручене судження, і неправильні дії являють собою результат сумлінної помилки. Саме це відрізняє експертну помилку від одного зі злочинів проти правосуддя, що може вчинити експерт [24, с. 197].

Аналіз експертної практики дозволяє виділити декілька груп помилок, які допускають експерти при проведенні відповідних досліджень.

Серед них: 1) помилки, пов'язані з порушенням установлених вимог до послідовності дій експерта, власне вирішенням завдань експертом та до складання самого висновку експерта; 2) помилки, пов'язані з порушенням експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження.

Причини помилок експерта можуть бути як суб'єктивні (професійна некомпетентність експерта, його недбалість або неухважність тощо), так і носити об'єктивний характер (помилковість вихідних даних, наданих експерту, фальсифікація наданого об'єкту, несправність апаратури, невідповідність вимогам криміналістичного дослідження).

Найбільш часто помилки виявляються та відповідно усуваються при перевірці самим експертом в ході дослідження на будь-якій його стадії або ж

при перевірці результатів дослідження керівником відділу (сектору) чи керівником установи (підрозділу). Однак зустрічаються випадки, коли вони виявляються слідчим або судом на стадіях досудового розслідування чи судового провадження. В такому разі, зазвичай, призначаються додаткові або повторні експертизи. Проведення останніх може призвести до негативних наслідків (дисциплінарне стягнення, втрата допуску) для експерта, що виконував попередню експертизу.

Одним із способів контролю за проведенням експертиз є здійснення рецензування висновків експертів, метою якого є саме виявлення в них наявних недоліків, в тому числі й експертних помилок. Рецензування по своїй суті є дієвим засобом вивчення персонального як негативного, так і позитивного досвіду. На сьогодні, саме за допомогою рецензування, здійснюється вивчення експертної практики, завданням подальшого узагальнення якої повинно стати вивчення її стану, виявлення як недоліків різного характеру, так, на нашу думку, і позитивних аспектів, а також розробка на цій основі рекомендацій з усунення недоліків та впровадження позитивного досвіду у практику проведення експертиз і досліджень.

За словами Н. І. Шахтаріної, наукові узагальнення мають важливе значення у вдосконаленні експертної практики, визначенні актуальних проблем, виборі оптимальних шляхів вирішення завдань судової експертизи та організації наукових досліджень [103, с. 3].

На думку В. В. Арешонкова, з цього питання варто перейняти позитивний досвід Російського Федерального Центру судових експертиз при Мінюсті Російської Федерації, в якому такі узагальнення за відповідними напрямками експертиз успішно проводяться та публікуються у відомчому науково-практичному журналі «Теория и практика судебной экспертизы» [16].

З метою такого узагальнення у зазначеному центрі була розроблена спеціальна «програма» вивчення наглядного провадження експертних висновків. Зміст цієї програми (послідовності завдань, що необхідно

вирішити) відображає розгорнуте та поглиблене вивчення як висновків у цілому, так і окремих їх частин, зокрема, використання експертами технічних засобів при проведенні експертиз [30, с. 135].

Запити на надання певної кількості висновків експерта із конкретних видів досліджень, розсилаються у практичні підрозділи Мініюсту, в яких виконуються такі дослідження. Після надходження актів експерти вони вивчаються, аналізуються, а результати узагальнюються для подальшого їх використання.

За допомогою подібного узагальнення, яке, на думку науковця, варто запровадити у системі експертних установ нашої країни, в залежності від питань, які будуть міститись у програмі (наприклад, стаж експертної роботи, вид і належність упаковки, зовнішнє і внутрішнє дослідження зброї, дослідження загальних та окремих ознак, експериментальний відстріл, оцінка результатів), можна виявити як типові недоліки призначення, проведення та оформлення конкретних видів досліджень, так і позитивні аспекти вказаної діяльності [16].

Окрім аналізу наданих на рецензування висновків експерта потрібно вивчати й висновки експерта, за якими проводились повторні експертизи, на предмет виявлення типових експертних помилок.

Результати таких узагальнень, на нашу думку, необхідно друкувати у окремих оглядах або ж у вигляді інформаційних листів, розсилати такі матеріали по обласним експертним підрозділам та ознайомлювати фахівців у галузі судової балістики (особливо, які тільки призначені на посади або розпочали самостійно проводити експертизи) під час проведення відповідних тематичних занять. Також вивчення таких оглядів необхідно планувати при складанні навчальних програм для підготовки осіб, які проходять курси підвищення кваліфікації з відповідного напрямку та курсантів експертної спеціалізації.

Запровадження у практику запропонованих заходів повинно сприяти усуненню експертних помилок при проведенні судово-балістичних експертиз та відповідно підвищенню їх якості та достовірності [16].

2.3. Аналіз експертних помилок при судово-психіатричній та судово-психологічній експертизах

Висновок судово-психіатричного експерта є особистим джерелом доказів, тобто інформація, яка в ньому викладається, відображає елементи подій минулого (майбутнього – у разі розгляду в суді справи про визнання особи недієздатною / обмежено дієздатною) або її наслідки не безпосередньо, а проходячи через особистість експерта, який ці елементи пояснює, інтерпретує і подає як нові дані про факти, що стають доказами у справі [29]. Особливість висновку судово-психіатричного експерта полягає і в тому, що орган, який призначив експертизу, не володіє спеціальними знаннями в галузі психіатрії, тому оцінюючи повноту дослідження та обґрунтованість висновку, покладається на професійні якості експерта. Судово-психіатричний експерт, надаючи висновок на підставі сучасних наукових даних у результаті проведеного дослідження, повинен мати безапеляційну впевненість у тому, що він прийняв єдине правильне рішення, при цьому при формуванні такої впевненості має значення внутрішнє відношення до своєї діяльності, адже саме судово-психіатричний експерт має спеціальні знання, яких позбавлені не тільки інші учасники процесу, а й звичайні лікарі-психіатри, яких можуть залучати в якості спеціалістів. Ця впевненість на заключному етапі не виключає наявності сумнівів у процесі експертного дослідження. Водночас судово-психіатричний експерт не застрахований від прийняття помилкового висновку, що є об'єктивною реальністю будь-якої галузі діяльності [94, с. 4].

Відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, Затвердженого Наказ Міністерства охорони здоров'я України 08.10.2001

№397 [85], Судово-психіатрична експертиза (надалі – експертиза) призначається органами досудового слідства та суду і проводиться за їх відповідним рішенням з метою відповіді на питання, що виникають під час провадження адміністративних, кримінальних та цивільних справ з приводу психічного стану особи.

Експертиза проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Зазначені заклади охорони здоров'я виконують функції судово-експертних установ або підрозділів (далі – експертна установа (підрозділ)).

Експертизу в експертній установі (підрозділі) виконує лікар – судово-психіатричний експерт (далі – експерт) одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій (далі – комісія). Посади експертів та голів комісій встановлюються згідно з чинними нормативними документами Міністерства охорони здоров'я. Склад комісій затверджується наказом керівника експертної установи (підрозділу) [85].

У літературі описано декілька точок зору на визначення експертної помилки. Визначення, запропоновані В. М. Абрамовою та Г. О. Аубакіровою, дозволяють визначити експертну помилку як ненавмисне неправильне судження, дії чи бездіяльність судового експерта при встановленні фактичних даних у процесі дослідження об'єктів, оцінки результатів і аналізу отриманої інформації та порушення процесуального законодавства, що здатні призвести до прийняття правильного рішення, що не забезпечує повноти, об'єктивності й законності дослідження, яке реалізується у вигляді висновку експерта [7; 18].

Значну частину експертиз у цивільному процесі складають посмертні СПЕ. За даними деяких дослідників, частка посмертних експертиз у цивільному судочинстві становить понад 80 % [31; 38; 100].

Також посмертні СПЕ є одними з найскладніших видів психіатричних експертиз, у зв'язку з відсутністю особи, стосовно якої вирішуються питання щодо її психічного стану. Експерти приймають рішення на підставі аналізу матеріалів справи, медичної документації та показань свідків, які здебільшого є неповними, недостатніми і мають вкрай суперечливий характер для винесення однозначного експертного рішення про здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на певний період часу. Саме при посмертних СПЕ спостерігається висока частка випадків, коли експерти у зв'язку з недостатністю інформації у матеріалах справи та її суперечливим характером не можуть прийняти рішення стосовно психічного стану під експертного [105, с. 86].

На думку С. С. Шума, аналіз обґрунтованості експертних висновків проводився з урахуванням:

- 1) обсягу матеріалів, на яких проводилась експертиза;
- 2) узгодженості та суперечливості даних щодо психічного стану підекспертного на період, що цікавить суд;
- 3) неупередженого, критичного ставлення експертів до певних фактів з матеріалів справи;
- 4) додержання принципів презумпції психічного здоров'я та трактування суперечливостей на користь психічного здоров'я підекспертного;
- 5) відповідності експертних діагнозів і висновків клінічним формам і проявам існуючих психічних захворювань та закономірностям їх перебігу;
- 6) логічності, обґрунтованості і доказовості відомостей, наведених у акті СПЕ як самостійного, завершеного процесуального документа, що є джерелом доказів [105, с. 87].

Згідно з проаналізованими висновками посмертних СПЕ, цілком обґрунтованими були 39,5 % висновків. Правильними, але недостатньо обґрунтованими рішеннями – через недостатність матеріалів справи, неповноту та/або суперечливість відомостей щодо психічного стану підекспертного, суб'єктивність в оцінці наданих даних – були 37,2 % висновків СПЕ.

Необґрунтовані експертні рішення містились у 23,3 % проаналізованих висновків СПЕ.

Причинами винесення необґрунтованих експертних рішень, як стверджує науковець, були наступні:

1. Недостатність матеріалів, наданих на експертизу. При цьому експерти у більшості випадків навіть не вимагали у суду додаткові матеріали, а виносили рішення за наявними, але явно недостатніми для винесення обґрунтованого висновку документами. У даному випадку експерти не користувались своїм правом заявляти клопотання про подання їм додаткових матеріалів, тим самим порушуючи принцип повноти дослідження.

2. Суперечливість відомостей стосовно психічного стану підекспертного з суб'єктивним перебільшенням експертами одних та недооцінкою інших даних, без логічного роз'яснення таких суперечностей у мотивувальній частині висновку. Цим судово-психіатричні експерти порушували принцип об'єктивності дослідження.

3. Порушення принципу презумпції психічного здоров'я, коли експертами певні дані про можливі відхилення психічної сфери під експертного від норми бездоказово розцінювались як ознаки психічного розладу, на підставі власного клінічного досвіду та інтуїції, без підтвердження жодними даними в матеріалах справи.

4. Більшість висновків СПЕ у зв'язку з відсутністю рубрифікації частин висновку експерта, неповнотою інформації, нехтуванням пояснень у мотивувальній частині або взагалі відсутністю цієї частини не відповідали

вимогам самостійного, завершеного, процесуального документа, який є джерелом доказів у суді.

5. Поширеною помилкою в експертних висновках була констатація дієздатності / недієздатності підекспертного замість його можливості / неможливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, що виходило за межі компетенції судово-психіатричних експертів.

6. Досить поширеними є порушення, що допускають керівники експертних установ при призначенні осіб, яким доручається проведення СПЕ [105].

Так, у декількох випадках керівники установ доручали проведення СПЕ лікарям-психіатрам, які не відповідали вимогам процесуального законодавства та Закону України «Про судову експертизу» [88].

Вказані недоліки нерідко призводять до помилок, причинами яких є: порушення вимог процесуального законодавства, недотримання науково обґрунтованих методик експертного дослідження, недостатність медичної документації, велике навантаження на експерта, особистісні якості експерта, також не виключається можливість впливу думок інших експертів, що мали більший досвід.

Серед заходів, які необхідно вжити для попередження експертних помилок при проведенні СПЕ, С. С. Шум зазначає наступні:

1. Особливості проведення СПЕ визначають першочерговість професійного підбору кадрів. Спеціальна підготовка судово-психіатричних експертів здійснюється в Національній медичній академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика на кафедрі дитячої, соціальної та судової психіатрії, де серед викладачів циклу спеціалізації «Судово-психіатрична експертиза» лише двоє є судово-психіатричними експертами та працюють за сумісництвом.

Жоден із викладачів кафедри, які здійснюють підготовку кадрів для судово-психіатричної експертної служби, не має освіти у галузі права. Все це обумовлює відсутність у судово-психіатричних експертів структурованого

розуміння суті експертного дослідження та ролі експертів у системі сприяння здійсненню правосуддя. Тривалість навчання не дозволяє перейняти досвід досвідчених фахівців. Обов'язковою складовою навчання судово-психіатричних експертів повинно стати стажування на робочому місці під керівництвом кваліфікованого експерта, впродовж періоду тривалістю не менше року. Удосконалення підготовки кваліфікованих кадрів дозволить у майбутньому запобігти експертним помилкам.

2. В Україні судово-психіатрична експертна діяльність здійснюється в психіатричних закладах охорони здоров'я, двох центрах судово-психіатричних експертиз (м. Київ, м. Донецьк) та Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. Не є поодинокими випадки виконання судово-психіатричним експертом, окрім безпосередньої експертної діяльності в психіатричних закладах охорони здоров'я, ще й обов'язків лікаря-психіатра (коли він надає допомогу психічно хворим, бере участь у чергуванні лікарів установи у вечірній і нічний час, вихідні та святкові дні). Така надмірна завантаженість, неправильне розуміння керівником установи різниці між лікарем-психіатром та лікарем – судово-психіатричним експертом, обмежений термін виконання експертного дослідження (особливо під час проведення амбулаторних СПЕ) можуть бути причинами формальної оцінки наданих матеріалів при проведенні СПЕ, що призводить до винесення неправильних висновків.

3. Для попередження експертних помилок також велике значення має науково-методичне супроводження експертної діяльності. В Україні науково-методичне забезпечення СПЕ здійснюється Міністерством охорони здоров'я України через Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України [87]. Створення у зазначеному НДІ системи управління якістю СПЕ (на прикладі системи, розробленої В. М. Абрамовою) дозволить значно покращити доказову силу висновків експертів та зменшить кількість помилок при проведенні СПЕ. Для цього необхідно на базі НДІ проводити регулярні освітні курси судово-психіатричних експертів

України, здійснювати узагальнення експертної практики та оцінювати кожен випадок, коли мають місце розбіжності у висновках при первинній та повторних експертизах[105].

Таким чином, для усунення експертних помилок під час проведення СПЕ необхідно вдосконалити систему підготовки кадрів, оптимізувати діяльність судово-психіатричних експертів, посилити роль Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України в узагальненні експертної практики. Лише за умови достатньої обізнаності, чіткого дотримання вимог процесуального законодавства та неухильного дотримання принципів експертного дослідження можна підвищити якість висновків судово-психіатричного експерта та мінімізувати виникнення експертних помилок [105].

Зростання попиту на проведення судово-психологічних експертиз та досліджень, на вирішення в їх рамках нестандартних ситуацій, що набули юридичного значення, акцентує проблемні питання експертної і консультативної форми використання даних науки психології у судовій, слідчій та адвокатській діяльності.

Коректне та ефективне застосування спеціальних наукових знань в галузі психології (і в експертній, і в консультативній формі) зумовлює актуальність підготовки та надання відповідного інформаційного матеріалу (психологічного наукового коментарію), що допомагатиме визначенню, чи необхідно у тому чи іншому конкретному випадку призначення судової психологічної експертизи, чи відповідає зміст питань, що виносяться на її розгляд, особливостям ситуації, яка досліджується по справі, чи корисні зазначені питання для об'єктивації судового розгляду справи або для всебічного висвітлення її суттєвих аспектів у перебігу попереднього слідства.

Дослідження деяких психологічних аспектів помилкових дій особи, що можуть бути (та стають) предметом судового розгляду інколи є помилковими (неповні та неточні) уявленнями про можливості та межі компетенції судово-психологічних досліджень досить часто спостерігаються і в самого

Замовника (представників слідства та суду, адвокатури та громадян). Як свідчить узагальнений досвід консультативної та експертної практики судових експертів психологів НДІСЕ Мін'юсту України, це відбувається внаслідок інформації, отриманої від професійно некомпетентних (або недобросовісних) порадників.

Розгляд помилкових дій особи в психології не відокремлюється від конкретно-практичних (прикладних) завдань. Наприклад, у рамках інженерної психології розроблено аналіз помилок на виробництві (стосовно діяльності оператора автоматизованих систем). Такий аналіз передбачає визначення локалізації помилки у структурі психічної діяльності особи: помилки у сенсорних (зір, слух) каналах сприйняття інформації, в особливостях мнестичної (пам'ять) діяльності (запам'ятовування, зберігання, відтворення), у прийнятті рішення (логічні операції, механічні операції, дія творчої уяви), на рівні безпосередніх дій (конкретні рухи, фізичні дії, словесна відповідь) [70, с. 152]. У психології мислення (інформаційна теорія рішень) аналізуються логічні помилки [68, с. 192]. При наданні психологічної допомоги особистості (у психотерапевтичній практиці) використовуються положення психоаналізу, що пояснює помилки (помилкові дії) зіткненням суперечливих намірів індивіда, проявом у такій спосіб – проти волі суб'єкта – наміру, який він намагається сховати, або який є для нього у даний момент неусвідомленим. До таких помилкових дій відносять описки, обмовки, помилки при слуханні та читанні, помилки пам'яті, «поведінку» речей, що мають в певних людей схильність зникати або часто загублюватися.

Близькими (спорідненими) помилковим діям є «симптоматичні дії» (наспівування мелодії, перебирання речей, тощо), які видаються випадковими, безцільними та мають прихований смисл. Обмежуватись визначенням певних осіб тільки як нещасливих невдах, які загублюють чи постійно щось втрачають, пояснювати походження їх помилок, обмовок та описок, посиленням на втому людини, на те, що вона не звернула увагу, неправильно відреагувала є неприпустимим спрощенням проблеми, оскільки,

за З. Фрейдом, витіснене особистістю намагається «повернутися» у теперішнє і, так би мовити, відігратися [13].

Отже, досвід помилок має кожна людина та багатьом навіть відомо, що помилки володіють «магією повторюваності» («на помилках вчать» не всі).

Психологічно закономірно очікувати, що людина повинна замислюватись над тим, як запобігти негараздів, обійти можливі перешкоди, не зробити зайвих помилок у будь-яких своїх починаннях, намагаючись досягнути позитивного результату (чи успіху) у своїй діяльності, при виконанні будь-яких конкретних дій.

За підсумком даних психологічних досліджень [13] люди розподіляються на три (умовні) психологічні групи за ставленням до своїх помилок: ті, хто нехтує власними помилками, не турбуючись проблемою запобігання їх руйнівної повторюваності; ті, хто відсторонюється від усього, щоб більше не зустрітися з негативним відомим результатом (крайній випадок — «обпікся на молоці, позіхає на воду»); ті, хто активно опановує свій негативний досвід, аналізуючи власні помилки з «дидактичним» ефектом.

Особливості поведінки людини вказують, що аналіз особистого досвіду помилок, як засобу та наміру запобігти повторення негативних наслідків власних дій, наштовхується на певні психологічні перепони.

Людина схильна переоцінювати ймовірність настання приємних для неї подій та недооцінювати ймовірність неприємних. Прогнозуючи результати власних рішень/дій, спрямованих на досягнення бажаного майбутнього (настання позитивних, «корисних» наслідків), виходять, переважно, з наявних, іноді занадто суб'єктивних уявлень. Оцінити руйнівну ірраціональність власної «суб'єктивної ймовірності» унеможливають брак критики, самовпевненість, обмеженість пізнання, які визначають особистісний аспект у помилкових психологічних диспозиціях поведінки та дій, що плануються та відбуваються.

Загальна схема психологічного аналізу життєвих (екзистенціальних) помилок особистості передбачає з'ясування міста помилки у єдиній

структурі життєдіяльності суб'єкта, встановлення наслідків помилки, визначення особливостей відображення помилки у свідомості суб'єкта, визначення причин помилки. Безумовно, що загальна продуктивність аналізу залежить від того, наскільки є ефективним конкретний аналіз кожного з вказаних етапів.

Аналіз помилок, що зрозуміло, звертатиме до проблеми визначення умов оптимального вирішення життєвих завдань (тим більш, що життєві задуми не завжди бувають чітко визначені особистістю). Прагнення, наприклад, можуть виглядати лише більше чи менше диференційованим образом майбутнього (або взагалі як його безпредметне емоційне передчуття), а намагання – спробами реалізувати чи знайти бажане при відсутності чітко визначених цілей у власних домаганнях.

Спрямовуючи зусилля на запобігання помилок, намагаючись утилізувати досвід невдач, людина має можливість за допомогою мислення «програвати» весь сюжет (ситуацію складних дій) у думках (внутрішнє), припускати певні можливості повороту подій та варіанти маніпулювання (керування) ними, повертатися назад у часі від кінцевої цілі у вихідну позицію задля звіту власній особі про результати аналізу своєї попереднє помилкової поведінки, задля перегляду та складання плану для досягнення поставленої цілі, задля визначення оптимальних стратегій дій та правил, яких слід дотримуватися у майбутньому. Такі навички мають першорядне значення для можливості прогнозувати та передбачати наслідки власних дій, свідомо керувати ними.

Проте, аналіз руйнівного досвіду особистості свідчить, що правила, за якими людина повинна діяти, і правила, за якими вона діє, бувають несхожими (для деяких – закономірно відмінними). У реальній життєвій ситуації людина, приймаючи рішення діяти у той чи інший спосіб, схильна значною мірою спрощувати правила, яких слід дотримуватися, які вона знає та здатна розуміти. Нерідко рішення, що приймає людина, є очевидно нелогічним з точки зору оточуючих та уявляється розумним з точки зору

самої людини – принаймні з точки зору її досвіду та у світі тієї інформації, яку вона розглядала.

Інформація, що накопичена особою та якою особа володіє на момент власних рішень-дій, тобто стан поінформованості, визначає інформаційно-виконавчі диспозиції помилкових дій особистості.

Аналіз інформаційного аспекту поведінки особи «на помилку» як завдання судово-психологічної експертизи зумовлюються юридичними обставинами, зазначеними, наприклад, у ст. 229, ч. 1 ЦК України щодо правових наслідків правочину, який вчинено під впливом помилки [102].

Наприклад, з боку певного банку було подано позов в суд до громадянина П. як поручителя за кредитним договором, укладеним банком з підприємством-позичальником. У свою чергу, П. було подано зустрічний позов про недійсність договору поруки, оскільки, як він пояснював, на період укладання договору йому було невідомо про некредитоспроможність підприємств-позичальників. Пояснення громадянина П. підтверджувались аудиторськими висновками спеціального призначення про проміжну фінансову звітність, з яких випливало, що на момент укладання Договору про відкриття кредитної лінії № ... та на момент надання кредиту згідно з Кредитним договором № ... підприємство-позичальник не було кредитоспроможним, про що банку було відомо.

У мотивувальній частині рішення суду зазначалося, що замовчування банком обставини некредитоспроможності позичальника спотворили справжню волю поручителя, яка була спрямована на поручительство і несення відповідальності перед кредитором за порушення зобов'язання лише кредитоспроможного позичальника і ніяк на переведення на себе кредитних зобов'язань боржника. При укладенні згаданого договору поруки волевиявлення поручителя не відповідало його дійсній внутрішній волі. Рішенням суду, залишеним без змін апеляційним судом, банку було відмовлено в задоволенні позову до поручителя та задоволено зустрічний позов П. про недійсність договору поруки. Вищий спеціалізований суд

України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасував згадані рішення судів та направив справу на новий розгляд із зауваженнями, оскільки було не з'ясовано, «... чи є некредитоспроможність позичальника обставиною, що має істотне значення в розумінні ч. 1 ст. 229 ЦК України при укладанні договору поруки між сторонами у справі...».

Згідно ч. 1 ст. 229 ЦК України (Правові наслідки правочину, який вчинено під впливом помилки) «... Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом...» [102].

У цивільно-правовій науці та практиці загально визнано, що суб'єктом правочину може бути будь-який суб'єкт цивільного права, який має достатню правоздатність та дієздатність. Вольова спрямованість правочину характеризує внутрішнє суб'єктивне бажання особи, що реалізується через відповідну об'єктивно виражену форму виявлення (у даному випадку – укладання договору поруки). У правочині зовнішнє волевиявлення має бути адекватним внутрішній волі особи. Воля особи має бути спрямована на досягнення відповідного юридичного наслідку.

Загальну характеристику таких специфічних ситуацій висвітлюють наступні науково-психологічні вихідні положення.

Наявність необхідної інформації є суттєвою умовою розв'язання будь-якої задачі. Поінформованість є психологічним елементом (складовою) предметно-практичної дії (основою вчинку, успішного виконання будь-якої діяльності). При здійсненні конкретної ділової операції вимоги до поінформованості, що відповідають специфіці цієї операції, зростають.

Часткова (неповна) поінформованість стосовно особливостей певних обставин, в яких відбувається діяльність, сприяє формуванню умов, що перешкоджають прийняттю виважених та продуманих рішень внаслідок неповноти наданої інформації (неповноти знання). Дефіцит інформації

потенціює формування неконкретних, неточних уявлень стосовно певних обставин, що стає психологічною підставою для актуалізації помилкових (хибних, згубних) дій.

Ситуації, що завдають прийняття рішення у вищенаведених умовах, кваліфікуються у психології як ситуації, що викликають оманливе уявлення особи стосовно реальних особливостей обставин подій (наприклад, справжньої цілі дій партнера по комунікації, тощо). Тобто, вказані особливості негативно впливають на сприймання та оцінку людиною особливостей та реального змісту ситуації, в якій вона перебуває, прогнозувати її розвиток, на спроможність усвідомлювати фактичний зміст власних дій, у повній мірі свідомо керувати ними та передбачати їх наслідки.

Неспроможність суб'єкту в повній мірі усвідомлювати значення власних дій та керувати ними за рахунок неповноцінності/утиску інформаційного компоненту у структурі вольової регуляції діяльності або поведінкового акту може набувати правової значущості та розкриває психологічний зміст юридичних обставин, що визначаються у юриспруденції узагальненим терміном «вади волі».

Порушення вольової, свідомої саморегуляції діяльності має складний характер. При цьому, у структурній системі вольової регуляції може бути порушена лише одна ланка. Згадане порушення може відбуватися або як невідповідність волі (мети/цілі) волевиявленню, або як неадекватне формування самої цілі, тобто психічної моделі бажаного результату. В останньому випадку психологічно дефектним є інтелектуальний або інформаційний бік вольової регуляції.

При угоді, що відбувається у стані омани (під впливом омани), воля та волевиявлення суб'єкта співпадають. Проте у цьому випадку відбувається неадекватне відображення умов формування цілі. Поняття про ціль формується викривлено, під впливом помилкових уявлень про неї. У наведеному прикладі – внаслідок дефіциту інформації, а саме: внаслідок непоінформованості про некредитоспроможність підприємств-позичальників.

Тобто, процес свідомої регуляції діяльності повністю зберігається, проте відбувається при деформації її змістовного боку: викривлені поняття та уявлення, що включені у процес свідомої регуляції, призводять до неадекватного (помилкового) формування психічної моделі майбутнього (бажаного) результату.

Таким чином, на період укладання договорів-поруки П., перебуваючи у стані непоінформованості щодо некредитоспроможності підприємств–позичальників, не мав можливості скласти об'єктивне уявлення стосовно суттєвих сторін його дій (суттєвих елементів умов укладання договорів-поруки), оскільки на період укладання договорів поруки він не мав належних (достатніх) інформаційних опор, необхідних для прийняття правильного (адекватного наявним обставинам) рішення.

Отже, у діях під впливом омани воля та волевиявлення суб'єкта співпадають, процес свідомої регуляції діяльності повністю зберігається, проте викривлені поняття та уявлення, що виникають під впливом омани та включені у процес свідомої регуляції поведінки, призводять до неадекватного (помилкового) формування психічної моделі майбутнього результату (у наведеному прикладі – до помилкових дій та поза усвідомлення власної неможливості добросовісно виконувати взяті на себе договірні обов'язки).

Наведені науково-психологічні положення було покладено в обґрунтування експертного висновку стосовно того, що П. не був здатним повною мірою вільно та усвідомлено приймати рішення, адекватне ситуації, та повною мірою прогнозувати наслідки власних дій щодо укладання договору поруки внаслідок спотворення інформаційної складової в структурі системи саморегуляції діяльності.

Проте, життя є тим самим випадком, який вимагає приймати рішення та діяти, незважаючи на обмеженість знань про непередбачені умови. Вибір одного з можливих варіантів поведінки, можливість завбачення очікуваного результату не обмежуються інформаційним аспектом та логічним аналізом

ситуації. Причини помилки також можуть бути спряжені із суто ситуаційними факторами, зумовлюватись особливостями соціально-психологічного середовища. Наприклад, фізичні умови існування, навантаження супутніми проблемами, функціональні обов'язки, стосунки з оточуючими, тощо. Причини помилки також визначаються (та пояснюються) функціональним станом суб'єкта (перевантаженість, виснаженість, нерегулярність відпочинку та праці), його психологічними особливостями (соціальна компетентність, професійна підготовленість, індивідуальні риси, включаючи мотиваційні настанови). Також помилки (помилкові дії) залежать від думки та поведінки інших людей, іноді певну роль в цьому мають випадкові враження та, у рівному ступені, власне дії суб'єкту.

Згаданим особливостям помилкових дій відповідають судово-психологічні задачі, що зумовлюються юридичними обставинами, зазначеними, наприклад, у ст. 225 ч. 1, ч. 3, ст. 231, ст. 233 ЦК України (стосовно правових наслідків здійснення правочину дієздатною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, вчинила правочин проти своєї справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони, або під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах та, у тому числі, права за таких обставин на відшкодування моральної шкоди) [11, с.418]

Висновки до розділу 2

Таким чином, всі визначені положення створюють широке поле для подальших наукових досліджень із проблематики дактилоскопічних помилок. На наше переконання, на основі спільних творчих пошуків вдасться вдосконалити законодавство, що регулює судово-експертну діяльність та практику експертів-криміналістів, змінити підходи до відбору й підготовки майбутніх працівників, поліпшити матеріально-технічну базу експертних підрозділів.

Усунення, а краще запобігання всіх зазначених помилок та недоліків, при проведенні судово-балістичних експертиз буде сприяти підвищенню якості, обґрунтованості та доказової цінності висновків у ефективному використанні їх у слідчій та судовій практиці при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням або застосуванням вогнепальної зброї та набоїв (бойових припасів) до неї.

Судово-психологічний аналіз дій особи та визначення їх з психологічної точки зору як помилкових, передбачає врахування важливих деталей як детермінант причин помилки. Тому, враховуючи психологічну багатогранність причинних факторів помилкової поведінки, судово-психологічна експертиза аналізує конкретні дії суб'єкта правовідносин (правоздатної дієздатної особи) на підставі інтеграційного (синтезуючого) підходу у використанні психологічних знань.

РОЗДІЛ 3

Шляхи запобігання та способи усунення експертних помилок

3.1. Запобігання експертних помилок

Р. С. Белкін, Н. І. Клименко, А. Ю. Краснобаєва [21; 48; 57] дотримуються точки зору, що походження помилок експерта може бути зумовлене двома факторами: об'єктивними умовами, тобто такими, що не залежать від експерта, і суб'єктивними, які кореняться у способі мислення і діях експерта. Крім того, такий поділ умов носить умовний характер, оскільки суб'єктивні помилки самі мають об'єктивне підґрунтя.

Аналіз експертної практики експертних підрозділів свідчить, що помилкові висновки почеркознавчих експертиз зустрічаються достатньо часто. Можливість виникнення помилок залежить від різних причин. Це складність самого об'єкта дослідження-почерку, який формується під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів; складність завдань, що вирішуються (тексти, що виконані навмисно зміненим почерком, у незвичайних умовах; короткі тексти та підписи і таке ін.). Правильне вирішення завдань залежить від інтелекту експерта, його зацікавленості, бажання займатися почеркознавчими дослідженнями, ставлення до роботи, досвіду, особистісних якостей, умов роботи.

Найбільш поширеними недоліками, що достатньо часто зустрічаються у висновках при проведенні експертиз є:

1. Порушення методичних правил оформлення висновку: невірний опис реквізитів досліджуваного документу; у тексті висновку не відмічається факт незвичайного виконання рукопису, хоча відмічаються ознаки порушення координації рухів, уповільненого темпу й т. ін.; не відображується діагностичне дослідження; необґрунтовано скорочується

дослідницька частина висновку, замість опису виявленої сукупності ознак, вказується посилання на розробку загальних та окремих ознак.

2. Виконання досліджень при недостатності порівняльних матеріалів як з точки зору якості так і з точки зору кількості. Закон надає право експерту запрошувати додаткові матеріали.

Це відноситься як до матеріалів справи, додаткових відомостей про особу, умови виконання рукописів чи підписів так і до порівняльних матеріалів. Однак експерти не реалізують такі можливості в процесі дослідження й виконують експертизи при обмежених порівняльних зразках. Ігноруються вимоги відповідності зразків досліджуваним документам не тільки за умовами виконання (аналогічний пишучий прилад, поза, освітлення і таке ін.), а за кількістю зразків. Не перевіряється достовірність порівняльних зразків шляхом їх співставлення між собою. При неможливості отримати додаткові необхідні порівняльні матеріали або відомості щодо умов виконання експерт має право поставити до відома орган, що призначив експертизу, про неможливість вирішити питання по суті із складанням відповідного письмового повідомлення [57, с. 143–145].

3. Необґрунтованість висновків або їх невідповідність дослідницькій частині. Нерідко висновки експерта не впливають з дослідницької частини, тобто сукупність ознак, що виявлені, не дає підстав для твердження про конкретний факт виконання підпису чи тексту певною особою, тому що в неї включені ознаки з малою ідентифікаційною значущістю; у сукупність ідентифікаційних ознак включаються діагностичні (при дослідженні зміненого почерку, або рукописів, що виконані у незвичайних умовах). При дослідженні підписів в основу висновку береться мала кількість ознак. Іноді висновки формуються на підставі матеріалів справи.

Найчастіше причинами необґрунтованих висновків є невміння виявляти, вивчати й оцінювати ідентифікаційні ознаки.

Від правильного виявлення і ретельного вивчення ознак залежить у подальшому їх оцінка і включення до ідентифікаційної сукупності, яка є основою висновку експерта.

При виявленні й вивченні ознак експерти повинні враховувати їх стійкість, частоту зустрічальності, взаємозв'язок і варіаційність. Оцінка проводиться на всіх етапах дослідження, але найбільшу складність вона набуває після порівняльного дослідження, тобто після того, як будуть встановлені збіги й розбіжності ознак. На цій стадії експерт остаточно з'ясовує ідентифікаційну значимість виявлених ним раніше ознак і всіх їх варіантів і, залежно від оцінки, формує свій висновок.

Недоліки при виявленні ознак та їх оцінці. В результаті надаються необґрунтовані висновки: замість категоричного негативного – категоричний позитивний і навпаки.

Найчастіше це такі недоліки:

1) у досліджуваному об'єкті виділяються тільки співпадаючі ознаки або тільки такі, що розрізняються, у той час коли слід було виділити ті й інші, і надати їм оцінку;

2) виявляються не всі необхідні для ідентифікації співпадаючі (або такі, що розрізняються) ознаки;

3) невірно оцінюються виявлені ознаки: співпадаючі ознаки оцінюються як такі, що розрізняються, й навпаки; не враховується ідентифікаційна цінність ознак: в основу висновку кладуться ознаки, які часто зустрічаються у різних осіб.

4. Довільна термінологія при опису ознак. Нажаль сьогодні й досвідчені експерти використовують термінологію, котра не відповідає загальноприйнятій. Але багато експертів (в основному ті, які отримали освіту багато років тому), не бажають перейти на опис ознак за новою системою, а часто навіть заперечують її існування. Довільна термінологія заважає слідчому або суду правильно зрозуміти викладене, що знижує доказове значення висновку експерта [57, с. 131–132].

5. Не виконуються попередні розробки. Такі розробки є засобом фіксації результатів роздільного та порівняльного дослідження. Вони виконують роль своєрідних моделей властивостей почерку. За допомогою розробок експерт у значній мірі гарантує себе від втрати інформації, що обумовлена короткочасністю пам'яті [5, с. 33–38].

Вказані недоліки нерідко призводять до помилок, причинами яких є: недостатні досвід та кваліфікація експертів, порушення вимог рекомендованих методик, недостатність порівняльних матеріалів, велике навантаження, особистісні якості експерта, вплив думок інших експертів та матеріалів справи. Важливе значення має можливість своєчасного виявлення помилок у висновках експертів. Воно може здійснюватися в результаті контролю керівника експертної установи (підрозділу) і самоконтролю експерта [1, с. 230–232].

Ефективність роботи в обох випадках може бути знижена в результаті дії як об'єктивних так і суб'єктивних факторів. Напружений робочий графік керівника, обмежений час при ознайомленні з висновком не дозволяє детально простежити весь процес дослідження, особливо при виконанні складних і багато об'єктних експертиз. Нерідко така робота зводиться до аналізу дотримання методичних рекомендацій з оформлення висновку.

Іншою причиною, що впливає на ефективність контролю є те, що в практичних підрозділах керівники дуже часто не мають, на жаль, спеціальної підготовки в галузі судових досліджень, або мають недостатню кваліфікацію, що виключає можливість здійснення контрольних функцій за якістю проведених досліджень. У цьому випадку дуже важливим є вміння керівника проводити обговорення на високому професійному рівні, не порушуючи принципу самостійності експерта.

У процесі самоконтролю експерт повинний викласти результати проміжних етапів з остаточними висновками, перевірити дотримання вимог методики, усунути логічні протиріччя при складанні висновку [94, с. 4].

Невідповідність нормативно-правовим вимогам процедури призначення та проведення судової експертизи робить або неможливим, або ускладнює використання висновку судового експерта як джерела судового доказу. У зв'язку з цим передумовами виникнення нормативно-правових помилок є недосконалість нормативно-правової бази, а головне – недотримання вимог процесуальних та інших правових норм основними суб'єктами судово-експертної діяльності (керівником судово-експертної установи, атестованим експертом), іншими учасниками судочинства, діяльність яких пов'язана з підготовкою і призначенням судових експертиз.

Онтологічний фактор, котрий визначається властивостями об'єктів і різноманітними формами їх відображення у слідах злочину, потребує використання відповідного рівня знань для всебічного і повного пізнання інформаційного змісту досліджуваних об'єктів. Однак недостатній рівень знань як у галузі загальної теорії, так і окремих теорій судової експертизи щодо властивостей, ознак, причинних зв'язків об'єктів та способів їх відображення у зовнішньому середовищі є визначальним об'єктивним фактором, що впливає на можливість виникнення методологічних помилок.

Передумовами виникнення операційних експертних помилок є, по-перше, неналежне виконання судовим експертом правил і процедур експертного дослідження; по-друге, - недостатній рівень контролю посадових осіб судово-експертних установ за його діяльністю [7]/

3.2. Способи усунення експертних помилок.

Причини помилок експерта можуть бути як суб'єктивні (професійна некомпетентність експерта, його недбалість або неухважність тощо), так і носити об'єктивний характер (помилковість вихідних даних, наданих експерту, фальсифікація наданого об'єкту, несправність апаратури, невідповідність вимогам криміналістичного дослідження).

Найбільш часто помилки виявляються та відповідно усуваються при перевірці самим експертом в ході дослідження на будь-якій його стадії або ж при перевірці результатів дослідження керівником відділу (сектору) чи керівником установи (підрозділу). Однак зустрічаються випадки, коли вони виявляються слідчим або судом на стадіях досудового розслідування чи судового провадження. В такому разі, зазвичай, призначаються додаткові або повторні експертизи. Проведення останніх може призвести до негативних наслідків (дисциплінарне стягнення, втрата допуску) для експерта, що виконував попередню експертизу.

Одним із способів контролю за проведенням експертиз є здійснення рецензування висновків експертів, метою якого є саме виявлення в них наявних недоліків, в тому числі й експертних помилок. Рецензування по своїй суті є дієвим засобом вивчення персонального як негативного, так і позитивного досвіду. На сьогодні, саме за допомогою рецензування, здійснюється вивчення експертної практики, завданням подальшого узагальнення якої повинно стати вивчення її стану, виявлення як недоліків різного характеру, так, на нашу думку, і позитивних аспектів, а також розробка на цій основі рекомендацій з усунення недоліків та впровадження позитивного досвіду у практику проведення експертиз і досліджень.

За словами Н. І. Шахтаріної, наукові узагальнення мають важливе значення у вдосконаленні експертної практики, визначенні актуальних проблем, виборі оптимальних шляхів вирішення завдань судової експертизи та організації наукових досліджень [103, с. 3].

На нашу думку, з цього питання варто перейняти позитивний досвід Російського Федерального Центру судових експертиз при Мінюсті Російської Федерації, в якому такі узагальнення за відповідними напрямками експертиз успішно проводяться та публікуються у відомчому науково-практичному журналі «Теория и практика судебной экспертизы».

З метою такого узагальнення у зазначеному центрі була розроблена спеціальна «програма» вивчення наглядного провадження експертних висновків. Зміст цієї програми (послідовності завдань, що необхідно вирішити) відображає розгорнуте та поглиблене вивчення як висновків у цілому, так і окремих їх частин, зокрема, використання експертами технічних засобів при проведенні експертиз [30, с. 135].

Запити на надання певної кількості висновків експерта із конкретних видів досліджень, розсилаються у практичні підрозділи Мінюсту, в яких виконуються такі дослідження. Після надходження актів експертиз вони вивчаються, аналізуються, а результати узагальнюються для подальшого їх використання.

За допомогою подібного узагальнення, яке, на нашу думку, варто запровадити у системі експертних установ нашої країни, в залежності від питань, які будуть міститись у програмі (наприклад, стаж експертної роботи, вид і належність упаковки, зовнішнє і внутрішнє дослідження зброї, дослідження загальних та окремих ознак, експериментальний відстріл, оцінка результатів), можна виявити як типові недоліки призначення, проведення та оформлення конкретних видів досліджень, так і позитивні аспекти вказаної діяльності.

Окрім аналізу наданих на рецензування висновків експерта потрібно вивчати й висновки експерта, за якими проводились повторні експертизи, на предмет виявлення типових експертних помилок.

Результати таких узагальнень, на нашу думку, необхідно друкувати у окремих оглядах або ж у вигляді інформаційних листів, розсилати такі матеріали по обласним експертним підрозділам та ознайомлювати фахівців у

галузі судової балістики (особливо, які тільки призначені на посади або розпочали самостійно проводити експертизи) під час проведення відповідних тематичних занять. Також вивчення таких оглядів необхідно планувати при складанні навчальних програм для підготовки осіб, які проходять курси підвищення кваліфікації з відповідного напрямку та курсантів експертної спеціалізації.

Запровадження у практику запропонованих заходів повинно сприяти усуненню експертних помилок при проведенні судово-балістичних експертиз та відповідно підвищенню їх якості та достовірності [16].

Важливим аспектом є визначення шляхів попередження та усунення експертних помилок. Представляється доцільним зупинитися на наступних способах усунення експертних помилок:

1. Особливості проведення різних досліджень визначають значимість професійного підбору кадрів. Наявність необхідних професійних якостей можна з'ясувати за результатами відповідних співбесід, тестувань із залученням психологів.

2. Необхідність подальшого удосконалювання системи навчання обумовила створення єдиного центру підготовки експертів в галузі судової експертизи для системи МВС України.

Сьогодні таким центром стала Національна академія внутрішніх справ України. Однак слід звернути увагу на тривалість підготовки таких спеціалістів, котра не обумовлює накопичення необхідного досвіду для самостійного виконання досліджень. На підставі аналізу багаторічної практики ще у 1973 р. В. Ф. Орлова звертала увагу на те, що «експертом можна стати лише виконуючи експертизи під керівництвом та контролем кваліфікованого експерта протягом 1–2 років». Для забезпечення найбільшої ефективності до навчального процесу варто залучати кваліфікований викладацький склад, спеціалістів експертної служби МВС України, а також судово-експертних установ системи Міністерства юстиції 3. Важливою складовою частиною підготовки фахівців є стажування, при проведенні якого

необхідно створити оптимальні умови випускникам. Удосконалювання набутих у процесі навчання навичок у практичних підрозділах дозволить надалі уникнути багатьох помилок.

4. Неправильна організація праці і надмірна завантаженість, обмежені терміни виконання досліджень можуть слугувати причиною поверхневого дослідження з порушенням методики, що часто призводить до формулювання невірних висновків.

Крім того, неправильне планування роботи експерта викликає нервову напругу й стреси, що впливають на морально-психологічний клімат у колективі і не сприяють взаємодії при вирішенні складних задач.

5. Задачею удосконалювання експертної практики є підвищення професійного рівня експертів. Для цього необхідно створення відповідного технічного оснащення робочих місць, систематичне забезпечення методичною літературою, участь у наукових розробках, проведення науково-практичних семінарів, конференцій, підготовка узагальнень експертної практики з аналізом помилок у висновках експертів і рекомендаціями з їх усунення.

Перераховані моменти не вичерпують можливостей з виявлення й попередження експертних помилок, але дозволяють намітити основні шляхи здійснення такої роботи. У той же час кожний з моментів може стати об'єктом самостійних наукових розробок, що також буде служити удосконаленню експертної діяльності.

Вирішення проблеми подальшої оптимізації судово-експертної діяльності також передбачає вдосконалення експертних методів і методик та їх інструментальної бази, створення сучасних судово-експертних технологій, робочих місць експерта, автоматизованих інформаційних систем, банків даних, створених на базі даних електронних та інформаційних систем, які підлягають, за вимогами статті 8 Закону України «Про судову експертизу», атестації та державній реєстрації [88]. Необхідно підтримати думку Абрамової В. М. про те, що одним із основних напрямків подолання помилок

є вдосконалення організаційно-управлінського аспекту судово-експертної діяльності шляхом створення системи управління якістю судових експертиз, яка має два рівні [1, с. 230–232].

Перший – утворює загальна система підвищення якості судово-експертної діяльності співробітників державних спеціалізованих установ судової експертизи у відповідності з їх спеціалізацією на підставі Закону України «Про судову експертизу». Її елементами є: система підвищення професійного рівня фахівців судово-експертних установ в межах їх спеціалізації (підготовка і перепідготовка, атестація); узагальнення експертної практики по видах експертиз (напрямах), тобто вдосконалення кадрового забезпечення судово-експертної діяльності.

Другий рівень – це оперативний контроль всього технологічного ланцюга, починаючи від призначення експерта і до відправлення експертизи з судово-експертної установи. Особливого значення набуває контроль керівника за висновками. Ретельна перевірка їх обґрунтованості сприятиме скороченню кількості таких висновків і запобігатиме тим самим зменшенню потенційних латентних помилок судового експерта, які можуть бути виявлені пізніше, при проведенні повторних експертиз.

Таким чином, важливим для усунення експертних помилок є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. Не припуститися експертної помилки можна лише за умови чіткого дотримання методики проведення судової експертизи, достатньої кваліфікації, обізнаності у цій сфері та наявності достатнього досвіду роботи [94].

Звертається увага на необхідність визначення шляхів подолання нормативно-правових експертних помилок виходячи з наявності проблем, що належать до правосупроводжуючої функції судової експертології в галузі вдосконалення процесуального законодавства, Закону України «Про судову експертизу» [88], а також відомчих нормативних актів, що стосуються проведення судових експертиз.

Враховуючи наявність гносеологічного відношення «об'єкт – суб'єкт», дисертант висловлює думку, що для формування і вдосконалення методик експертного дослідження необхідно вивчати, з одного боку, закономірності утворення і функціонування об'єктів судових експертиз, з іншого, – вдосконалювати процес експертного пізнання, виявлення закономірностей і принципів, яким підпорядкована діяльність експерта при вирішенні експертних задач у будь-якій галузі предметних експертних знань.

Це означає, що подолання методологічних помилок спирається на вдосконалення методологічної функції судової експертології по забезпеченню експертної практики стратегією вирішення експертних задач. Сьогодні перед судовою експертологією постає завдання створення на базі вже існуючих експертних вчень теоретичних конструкцій більш високого рівня узагальнення, здатних служити методологічним орієнтиром для всіх видів (класів, родів) судових експертиз.

Вирішення проблеми подальшої оптимізації судово-експертної діяльності передбачає удосконалення експертних методів і методик та їх інструментальної бази, створення сучасних судово-експертних технологій, робочих місць експерта, автоматизованих інформаційних систем, банків даних, створених на базі даних електронних та інформаційних систем, які підлягають, за вимогами статті 8 Закону України «Про судову експертизу», атестації та державній реєстрації [88].

Потрібно робити огляд проблематики по вдосконаленню методів та методик основних видів судових експертиз, які віднесені до компетенції експертної служби.

У зв'язку з цим, основним напрямком подолання операційних помилок вважається створення системи управління якістю судових експертиз, яка включає два рівні.

Перший рівень утворює загальна система підвищення якості судово-експертної діяльності співробітників державних спеціалізованих установ судової експертизи у відповідності з їх спеціалізацією на підставі Закону

України «Про судову експертизу». Її елементами є система підвищення професійного рівня фахівців судово-експертних установ в межах їхньої спеціалізації (підготовка і перепідготовка, атестація); узагальнення експертної практики по видах експертиз (напрямах), тобто вдосконалення кадрового забезпечення судово-експертної діяльності.

Теоретичне і практичне оволодіння сучасними знаннями, що є предметом кожної окремої судово-експертної галузі, – необхідний елемент зазначеного рівня з метою подолання операційних помилок у діяльності професійних судових експертів. З огляду на це сучасними вченими сформульовано і викладено пропозиції щодо вдосконалення базової і спеціальної підготовки судових експертів державних спеціалізованих експертних установ та служб, уніфікації атестаційних програм [7].

Другий рівень системи управління якістю судово-експертної діяльності являє собою оперативний контроль усього технологічного ланцюга, починаючи від призначення експерта і аж до відправлення експертизи з судово-експертної установи.

Особливої уваги науковців набуває контроль керівника за висновками про неможливість вирішення питання по суті. Ретельна перевірка їх обґрунтованості сприятиме скороченню кількості таких висновків і запобігатиме тим самим зменшенню потенційних латентних помилок судового експерта, які можуть бути виявлені пізніше, при проведенні повторних експертиз [7].

Висновки до розділу 3

Подолання експертних помилок залежить від процесу вдосконалення методологічної функції судової експертології по забезпеченню експертної практики стратегією вирішення експертних задач. Сьогодні перед судовою експертологією постає завдання створення на базі вже існуючих експертних вчень теоретичних конструкцій більш високого рівня узагальнення, здатних служити методологічним орієнтиром для всіх видів (класів, родів) судових експертиз.

Вирішення проблеми подальшої оптимізації судово-експертної діяльності передбачає удосконалення експертних методів і методик та їх інструментальної бази, створення сучасних судово-експертних технологій, робочих місць експерта, автоматизованих інформаційних систем, банків даних, створених на базі даних електронних та інформаційних систем, які підлягають, за вимогами Закону України «Про судову експертизу», атестації та державній реєстрації.

Таким чином, важливим для усунення експертних помилок є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. Не припуститися експертної помилки можна лише за умови чіткого дотримання методики проведення експертизи, достатньої кваліфікації, обізнаності у даній сфері діяльності та наявності достатнього досвіду роботи.

Висновки

Помилка судового експерта характеризується певними ознаками, які відображають специфічність його діяльності. На виникнення експертних помилок впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, знання яких дозволяє поділити помилки на види і в подальшому визначити шляхи їх подолання

Онтологічні корені експертних помилок обумовлені дією об'єктивних факторів, основними з яких є ретроспективний характер процесу пізнання обставин події і характер та обсяг відображення інформації в слідах (латентність, обмеженість, викривленість, односторонність).

Частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські. Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо).

Важливим моментом щодо усунення експертних помилок є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. Не припуститися експертної помилки можна лише за умови чіткого дотримання методики проведення експертизи, достатньої кваліфікації, обізнаності у даній сфері діяльності та наявності достатнього досвіду роботи.

Судово-психологічний аналіз дій особи та визначення їх з психологічної точки зору як помилкових, передбачає врахування важливих деталей як детермінант причин помилки. Тому, враховуючи психологічну багатогранність причинних факторів помилкової поведінки, судово-психологічна експертиза аналізує конкретні дії суб'єкта правовідносин (правоздатної дієздатної особи) на підставі інтеграційного (синтезуючого) підходу у використанні психологічних знань.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1) експертну помилку можна визначити як результат дії суб'єктивних та/або об'єктивних чинників на процес дослідження предмету експертизи, що проводиться експертом та письмово зафіксований в офіційному документі, що в тій чи іншій мірі спотворює реальну сутність досліджуваних фактів;

2) провівши аналіз експертної практики, можна виділити декілька груп помилок, які допускають експерти при проведенні відповідних досліджень:

– помилки, пов'язані з порушенням установлених вимог до послідовності дій експерта, власне вирішенням завдань експертом та до складання самого висновку експерта;

– помилки, пов'язані з порушенням експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження.

3) дієвими та ефективними способами усунення експертних помилок є вдосконалення сукупності наступних елементів:

– процесу навчання експертів;

– нормативно-правової бази;

– технічного та методичного забезпечення.

4) усунення, а краще запобігання помилок та недоліків, при проведенні різних видів експертиз сприятиме підвищенню якості, обґрунтованості та доказової цінності висновків у ефективному використанні їх під час слідчої та судової практики в процесі розслідуванні кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Абрамова В. М. Можливості виявлення і попередження експертних помилок / В. М. Абрамова // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: тези доп. наук.-практ. конференції. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – С. 230-232.
2. Абрамова В. М. Онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта / В. М. Абрамова, В. Ю. Швачка // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – №5. – С. 58-65.
3. Абрамова В. М. Помилки в судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види / В. М. Абрамова, Є. Ю. Свобода // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2014. – Вып. 59. – С. 72-80.
4. Абрамова В. М. Поняття помилки судового експерта / В. М. Абрамова // Вісник Академії правових наук. – Х.: Право, 2002. – № 3 (30). – С. 172-179.
5. Абрамова В. М. Причини виникнення помилок в діяльності експертів-почеркознавців та можливості їх попередження / В. М. Абрамова, Є. Ю. Свобода // Сучасні проблеми судово-почеркознавчої експертизи та шляхи її вдосконалення: тези доп. навчально-методичного семінару. – К.: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, 2002. – С. 33-38.
6. Абрамова В. М. Сутність, ознаки та поняття помилки в людській діяльності // Мат. Міжн. науково-практ. конференції 12 травня 2006 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 5-12.
7. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук. спец. : 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Абрамова Валентина Михайлівна. – 2005. – 20 с.

8. Авдєєва Г. К. Встановлення експертних помилок під час проведення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності / Г. К. Авдєєв // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: Зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського НДІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса. (м. Харків, 11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 341-346.

9. Аверьянова Т. В. Субъекты экспертной деятельности / Т. В. Аверьянова // Вестник криминалистики. – Выпуск 2. – М., Спарк, 2001. – С. 29-37.

10. Алікіна Н. В. «Науково-психологічні засади та практичні питання експертизи заподіяння психологічного впливу» / Н. В. Алікіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Зб. наук.-практ. матеріалів. – Вип. 4. – Харків: Право, 2004. – С. 502-507.

11. Алікіна Н. В. Аналіз помилкових дій особистості у судово-психологічній експертизі (консультативний приклад) / Н. В. Алікіна // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2013. – Вып. 58(1). – С. 415-424

12. Алікіна Н. В. Зловживання психологічними закономірностями / Н.В. Алікіна // Український юрист. – 2004. – № 4. – С. 44-47.

13. Алікіна Н. В. Руйнівний досвід: суб'єктивне бачення / Н. В. Алікіна / Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – 158 с. – С. 61-71.

14. Аналітичні довідки ДНДЕКЦ «Про підсумки взаємного рецензування експертиз, виконаних фахівцями експертно-криміналістичних підрозділів ОВС України, та заходи щодо підвищення якості експертних досліджень».

15. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: МГУ, 1980. – 416 с.

16. Арешонков В. В. Помилки при проведенні судово-балістичних експертиз та окремі шляхи їх усунення / В. В. Арешонков // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2013. – Вып. 58(2). – С. 310-312.
17. Аронсон Э. Социальная психология / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт // Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 560 с.
18. Аубакирова Анна Александровна Следственные и экспертные ошибки при формировании внутреннего убеждения : автореф. на соискание научн. степени докт. юр. наук. спец: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Аубакирова Анна Александровна. – 2010. – 45 с.
19. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Белкин Р. С.– М. : НОРМА ; НОРМА–ИНФРА, 2001.– 240 с.
20. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. – М., 1988.
21. Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: сб. научн. трудов. – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С. 59-66.
22. Бергер В. Е. Образцы экспертных заключений. Баллистика / В. Е. Бергер, Я. В. Рыбалко. – К.: РИО МВД УССР, 1988. – 172 с.
23. Бичкова С. С. Экспертиза в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – К., 2003. – 20 с.
24. Біленчук П. Д. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброязнавство [Текст]: підручник / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Ф. Сулява. – К.: Міжнародна агенція “ВееZone”, 2003. – 384 с.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.

26. Верховного Суду від 26.04.2002 № 3 // Вісник Верховного Суду України. – № 4 (32). – К., 2002.
27. Волков А. М., Микадзе Ю. В., Солнцева Г. Н. Деятельность: структура и регуляция. Психологический анализ / А. М. Волков, Ю. В. Микадзе, Г. Н. Солнцева. – М.: МГУ, 1987. – 216 с.
28. Голубева П. В. Различия в коммуникативном поведении при решении групповых задач / П. В. Голубева, М. И. Иванюк // Человек и общество. – Л. : Ленинградский ун-т, 1966. – Вып. 1. – С. 98-102.
29. Гончаренко В. Г. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти / В. Г. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaaau/2009-2/09gvgppa.pdf>
30. Горбачёв И. В. Обобщение экспертной практики производства судебно-баллистических экспертиз по исследованию патронов к огнестрельному оружию и огнестрельным устройствам специального назначения / И.В. Горбачёв // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 2 (18). – С. 134-150.
31. Горинов В. В. Принципы проведения посмертных судебно-психиатрических экспертиз в гражданском процессе / В. В. Горинов, Л. А. Яхимович // Руководство по судебной психиатрии / Под ред. Т. Б. Дмитриевой, Б. В. Шостаковича, А. А. Ткаченко. – М. : Медицина, 2004. – С. 364–369.
32. Грановский Г. Л. Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г. Л. Грановский // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы: экспресс-информация. – М.: ВНИИСЭ, 1983. – Вып. 2. – С. 1-9.
33. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Новое изд., перепеч. с изд. 1908] / Гросс Г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.

34. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М., 1989. – Т. 2.
35. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии: уч. для вузов / М. И. Еникеев. – М.: Юристъ, 1996. – 632 с.
36. Жуков Ю. М. «Ценности как детерминанты принятия решений. Социально-психологический подход к проблеме» / Ю. М. Жуков // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М.: Наука, 1976. – С. 254-290.
37. Закон України «Про судову експертизу» від 25. 02. 1994 р. № 4038-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
38. Илейко В. Р. Посмертная судебно-психиатрическая экспертиза в гражданском процессе – методологические, методические принципы проведения и задачи // В. Б. Первомайский, В. Р. Илейко / Судебно-психиатрическая экспертиза: от теории к практике. – Киев : Издательская компания «КИТ», 2006. – С. 268-273.
39. Инженерная психология / Под ред. Г. К. Середы. – “Вища школа”, – 1976. – 308 с.
40. Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативного-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України: Наказ МВС України та ДДУПВП від 23.08.2002 р. №823/188 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
41. Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 11.09.2001 р. № 785 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
42. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Затверджена Наказом Міністерства юстиції України

08.10.1998 № 53/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

43. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи: Монограф. / А. В. Іщенко. – К., 1995.

44. Каплунов И. М. Объективные и субъективные причины экспертных ошибок: метод. рекомендации / И. М. Каплунов. – Ташкент : Ташкентский НИИСЭ, 1977. – 14 с.

45. Карманное руководство к МКБ-10: Классификация психиатрических и поведенческих расстройств (с глоссарием и исследовательскими диагностическими критериями). – К.: Сфера, 2000. – 464 с.

46. Карпов Н. С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності: моногр. / Карпов Н.С. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 124 с.

47. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И Клименко // Проблема дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. – К.: Киев. ун-т, 1988. – С. 126-133.

48. Клименко Н. И. Экспертные ошибки и их причины / Н. И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. Респ. межведомственный научно-методический сборник. – К.: Вища школа, 1988. – Вып. 37. – С.35-38.

49. Климчук В. П. Понятие и виды процессуальных ошибок на этапе окончания предварительного следствия / В. П. Климчук // Вопросы права в третьем тысячелетии: м-лы. межвуз. науч. практич. конф. вузов МВД Республики Беларусь и России; под ред. А. Я. Гришко, Ю. С. Ефимчика, В.М. Козлова. – Брянск. – Мн.: БФ МосУ МВД России, 2003. – С. 215-216.

50. Колмаков В. П. О внутреннем убеждении советского судебного эксперта // Вопросы советской криминалистики / В. П. Колмаков. – М. : Госюриздат, 1951. – С. 26-30.
51. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
52. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA>
53. Кофанов А. В. Особливості експертних помилок та деякі шляхи їх запобігання під час проведення судово-балістичних експертиз / А. В. Кофанов // Криминалістика и судебная экспертиза. - 2015. - Вып. 60. - С. 275-286.
54. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу / М. М. Коченов. – М.: МГУ, 1980. – 115 с.
55. Коченов М. М. Судебно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды / М. М. Коченов. – М.: Генезис, 2010. – 352 с.
56. Коченов М. М. Теоретические основы судебно-психологической экспертизы: автореф. дис. на здобуття наук. степеня д-ра психол. наук / М. М. Коченов. – М., 1991. – 48 с.
57. Краснобаева А. Ю. К вопросу об экспертных ошибках и их классификации / А. Ю. Краснобаева // Российское законодательство и правоприменительная деятельность органов внутренних дел: тезисы докладов межвуз. науч.-практ. конференции. – Ростов-на-Дону: РВШ МВД России, 1995. – С.131-134.
58. Краснобаева А. Ю. Объективные и субъективные причины экспертных ошибок // Вторая межвуз. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых Волгоград. обл. : сб. науч. тр. – Волгоград : Волгоградский ГУ, 1996. – Вып. 3. – С. 317-321.
59. Краснобаева А. Ю. Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;

оперативно-розшукова діяльність» / А. Ю. Краснобаєва. – Волгоград, 1997. – 25 с.

60. Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]. – [3-е изд., перераб и доп.]. – М. : Норма, 2008. – 992 с.

61. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>

62. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К., 2003.

63. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>

64. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>

65. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність : характеристика та напрями удосконалення : [монографія] / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. – К. : Нічлава, 2005. – 446 с.

66. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч // – Тернопіль, 2005.

67. Лазурский А. Ф. Избранные труды по общей психологии. К учению о психической активности. Программа исследования личности и другие работы / А. Ф. Лазурский. – СПб.: Алетейя, 2001. – 192 с.

68. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Ронталис / Пер. с франц. – М.: Высшая школа, 2006. – 623 с.

69. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: МГУ, 1971. – 288 с.

70. Линдсей П. Переработка информации у человека / П. Линдсей, Д. Норман / Пер. с англ. – М.: Мир, 1974. – 550 с.

71. Лопата О. А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності / О. А. Лопата // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – Вип. 1 (3). – С. 45-51

72. Малярєнко В. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства / В. Малярєнко// Право України. – 2001. – № 3. – С. 15-20.

73. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Марченко А.Б. – Луганськ, 2006. – 210 с.

74. Мороз Т. Експерта-криміналіста професіограма / Т. Мороз // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. редактори : Є. М. Моїсеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2009 – Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – С. 219-220.

75. Морозов А. В. Психологія впливання / А. В. Морозов. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.

76. Наглядові провадження повторних судових експертиз за 2004-2009 роки. Архів Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

77. Наказ Генеральної Прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 № 4гн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=08BV28C068&abz=DTXUX>

78. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show

79. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-є вид., переробл. та доп. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К., 2005.

80. Осика І. В. Рецензування як один із засобів удосконалення практики виконання судово-почеркознавчих експертиз / І. В. Осика, В. М. Абрамова // Криміналістичний вісник: науково-практичний збірник. – К.: Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України; Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – Вип. 2. – С. 143-145.

81. Пайнс Є. Практикум по соціальної психології / Є. Пайнс, К. Маслач. – СПб: Питер, 2000. – 528 с.

82. Первомайський В. Б. Нагальні проблеми судово-психіатричної експертизи станів залежності / В. Б. Первомайський, В. Р. Ілейко, А. І. Цубера // Журнал психіатрії і медичної психології. – 1999. – № 2. – С. 35-38.

83. Петрухин І. Л. Поняття судових помилок і основи їх класифікації / І. Л. Петрухин // Ефективність правосуддя і проблема усунення судових помилок. – М., 1975. – С. 92-101.

84. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, Затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України 03.11.2015 № 1343. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15/para8#n8>

85. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, Затвердженого Наказ Міністерства охорони здоров'я України 08.10.2001 № 397. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>

86. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: Наказ МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

87. Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 р. № 397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

88. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

89. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

90. Про удосконалення організації судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 липня 1996 р. № 194. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

91. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монограф. – К., 2002.

92. Рубинштейн С. Я. Основы общей психологии / С. Я. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.

93. Сахнова Т. В. Основы судебно-психологической экспертизы по гражданским делам (практическое пособие для юристов) / Т. В. Сахнова. – М.: Юрист, 1997. – 136 с.

94. Свобода Є. Ю. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця / Є. Ю. Свобода // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – №17 (4). – С. 1-5.

95. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К.: Ін Юре, 1997. – 174 с.

96. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Г. О. Стрілець. – К., 2009. – 10 с.

97. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х. : Одиссей, 2005. – 968 с.

98. Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС у Харківській області / О. А. Удовиченко // Криміналістичний вісник. – №2. – 2010. – С. 140-144.

99. Федорів Х. М. Поняття та ознаки дактилоскопічних помилок / Х. М. Федорів // Право і суспільство. – 2011. – №4. – С. 213-218.

100. Харитоновна Н. К. Актуальные вопросы судебно-психиатрической экспертизы в гражданском процессе // Материалы XII съезда психиатров России. – М., 1995. – С. 491-492.

101. Холопова Е. Н. Возможности использования судебно-психологической экспертизы по факту доказательства мошенничества / Е. Н. Холопова, А. А. Кохан // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Зб. наук.-практ. матеріалів. – Вип. 3. – Харків: Право, 2003. – С. 514-519.

102. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show

103. Шахтарина Н. И. Обобщение экспертной практики как форма научных исследований в области судебной экспертизы / Н. И. Шахтарина // Экспертная практика и новые методы исследования. – 1979. – Вып. 7. С. 1-16.

104. Шепітько В. Ю. Психологічні закономірності в судово-експертній діяльності // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: Зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-

річчю створення Харківського НДІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса. – Х., 2008. – С. 24-26.

105. Шум С. С. Експертні помилки в діяльності судово-психіатричного експерта / С. С. Шум // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. - № 1 (13). – с. 84-91.

106. Щербакова Г. Типові помилки, що допускаються при призначенні та проведенні експертиз під час досудового слідства / Г. Щербакова // Вісник Національної Академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 58-62

107. Яковлев В. М. Основы психологи судебно-экспертной деятельности / В. М. Яковлев // Вопросы психологии и логики в судебно-экспертной деятельности. – Вып. 30. – М., 1977. – С. 3-172.

108. Якушин В. А. Ошибка и её уголовно-правовое значение. / В. А. Якушин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1998. – 128 с.